

Nekoja pitanja iz istorije srednjevjekovnoga Splita.

Historia Salonitana i katalozi.

Toma Arhidakon pripovijeda u svojoj „Historia Salonitana“ kako su Splitsani izabrali svog prvog nadbiskupa, papskog legata Ivana, rodom iz Ravene. Kad je to bilo i koji je papa ovog Ivana poslao u Split, to nam Toma ne kaže. Govoreći o nasljednicima nadbiskupa Ivana iz Ravene, kaže Toma: „Bilo je pak u splitskoj crkvi mnogo nadbiskupa, kojima su na osnovu privilegija solinske crkve bili podvrgnuti svi biskupi gornje i donje Dalmacije, kao sufragani još od starine. I sami nadbiskupi nisu se zvali splitski nego solinski. Poslije propasti Salone nadosmo u Splitu ove crkvene poglavare: Justin nadbiskup, bio je nadbiskup 840 godine poslije Hrista; nadbiskup Marin bio je za vrijeme cara Karla i Branimira kneza Slavonije (Hrvatske); nadbiskup Ivan bio je godine devetsto i četrnaeste za vrijeme kneza Tomislava; nadbiskup Martin bio je godine 970 za vrijeme cara Teodosija i kralja Držislava. Ovaj je Martin bio rodom iz Splita. On je dao crkvi jedan veliki kalež sa patenom iz najčišćeg zlata¹⁾. . . . Nadbiskup Petar bio je godine Gospodnje devetstotina i devedesete, za vrijeme kraljeva Trpimira i Muncimira njegova sina. Nadbiskup Pavao bio je godine Gospodnje hiljadu i petnaeste, za vrijeme careva Vasilija i Konstantina i Kresimira njihova patricija i kralja Hrvata. Otac ovog nadbiskupa zvao se Prestancije, koji je u isto vrijeme bio „primarius“ t. j. rektor grada Splita. Kad je na poslijetku umro nadbiskup Pavao, zamijenio ga je Dabralis godine hiljadu i tridesete za vrijeme pomenutih vladara“²⁾.

Prema ovome Tominom opisu bili su splitski nadbiskupi slijedeći:
Ivan Ravenjanin, obnovitelj solinske crkve i prvi splitski nadbiskup.
Justin godine 840.

Marin za vrijeme cara Karla i kneza Branimira.
Ivan 914 za vrijeme kneza Tomislava.

¹⁾ Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana c. XIII., digessit Rački, Zagreb 1894, st. 36, 37.

²⁾ Thomas Archidiaconus, o. c. XIV., ed. cit. 42, 43.

Martin 970 za vrijeme cara Teodosija i kralja Držislava.
 Petar 990 za kraljeva Trpimira i Muncimira njegova sina.
 Pavao 1015 za careva Vasilija i Konstantina i kralja Kresimira.
 Dabral 1030 za istih vladara.

Bilo bi suvišno da navodim popis splitskih biskupa, koji se štampa u šematizmima splitsko-makarske dieceze, jer je on najnovijega datuma; ali treba da navedem druge neke kataloge splitskih nadbiskupa, jer su ih mnogi naučnici upotrebili pri sastavljanju istorije splitske crkve. To su:³⁾

1. „*Katalog solinski*“ ili „*Propagande*“. Taj je katalog dodan rukopisu Tome Arhidakona, koji se čuva u biblioteci „de Propaganda Fide“ u Rimu. On donosi popis splitskih biskupa do godine 1512.

2. Katalog „*A Cutheis*“, koji je u XV stoljeću napisao splitski plemić A Cutheis. Ovaj je katalog pisan od dvije ruke, prvi dio dopire do god. 1452, a sedam biskupa iza ove godine ispisala je druga ruka.

3. Katalog „*Ponzoni*“. Prvi njegov dio dopire do smrti splitskog nadbiskupa Ponzonia, a drugi, koji je napisan drugom rukom, do 1720 godine.

4. Katalog „*Begna*“, nađen među spisima modruškog biskupa Šimuna Begne (o. 1536 god.), dopire do god. 1184.

5. Rimski katalog, sastavljen iz dokumenata rimskog arhiva (kako to kaže Farlati), dopire do god. 1719⁴⁾.

Ima još nekoliko drugih kataloga, koji su za naše pitanje nepotrebni, jer ne donose drugo od spomenutih, ili počinju tek docnije.

Ovi katalogi imaju ovaj red splitskih nadbiskupa:

1.	2.	3.	4.
Ivan Ravenatski	Ivan Ravenatski	Ivan Ravenatski	Ivan Ravenatski
Petar	Petar	Petar	Justinus a. 890
Marianus	Marianus	Marianus	Martinus
Martinus	Martinus	Martinus	Joannes a. 914
Leo	Leo	Leo	Martinus a. 970
Petrus	Petrus	Petrus	Petrus a. 990
Justinus	Justinus	Justinus	Paullus a. 1015
Januarius	Januarius	Januarius	
Frontinianus	Fruentinianus	Fruentinianus	
Paullus	Paullus	Paullus	
Martinus	Martinus	Martinus	
Drabalis	Drabalis	Drabalis	Drabalis a. 1030

³⁾ Farlati, *Illyricum Sacrum* I. st. 319—353.
 Bulić-Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa splitskih nadbiskupa*, Zagreb 1912—1913, preštampano iz *Bogoslovske Smotre* 1912—1913, prilog B, C, D, E.

⁴⁾ Bulić-Bervaldi o. c. st. 73 ss.

Za t. zv. katalog „*Rimski*“ pokazali su Bulić-Bervaldi, da ga je sastavio ili Riceputi ili Farlati, a svakako u XVIII stoljeću, i to tako, da je iz popisa solinskih biskupa, koje nose drugi spomenuti katalogi, uzeo neke i popunio veliki vremenski razmak od navodnog osnutka nadbiskupije u Splitu u VII stoljeću do devetog stoljeća⁵⁾.

Ne ulazeći u pitanje vrijednosti kataloga za solinske nadbiskupe prije razorenja Salone, promotrimo malko ove kataloge u koliko se odnose na vrijeme poslije razorenja Salone i prenosa nadbiskupije u Split. Vidimo odmah, da je katalog Begna za ovo vrijeme prosto preuzeo one nadbiskupe, koje ima Toma Arhidakon, on ima čak i godine, koje i Toma ima i greške, koje su se kod Tome uvukle. Očito je, da je u Begninu katalogu kod Justina uzet 9 mjesto 4 i da je kod Marina dodano „t“. Isto tako su katalogi Propagande, A Cutheis i Ponzoni za ovo doba navlaš isti. I tako dolazimo do konstatacije, da za najstarije doba splitske crkve ne postoji više kataloga nego samo dva, a ostali da su prepis. Ta su dva: Tomin i A Cutheis. Pitamo se sada, koji je od ova dva ispravniji. Bulić-Bervaldi su na jednom mjestu u svojoj Kronotaksi rekli, da se za poredaj biskupa, gdje se Toma i katalogi razilaze (za Justina), drže radije kataloga, dajući time izraz svom mišljenju, da su katalogi jednako istorijski vrijedni koliko i sam Toma⁶⁾.

Ne može se osporiti to, da se ima da dade prednost onom katalogu, čija se imena dadu i drugačije kontrolisati. Ne ulazeći još u pitanje Ivana Ravenatskog, mi možemo za sve nadbiskupe (osim za Justina), koje Toma navodi, da donesemo i drugu potvrdu iz sačuvanih dokumenata.

Opstojnost nadbiskupa Marina potvrđuje pismo pape Stjepana VI, pisano krajem godine 886 ili početkom 887, biskupu Teodosiju⁷⁾. S tim se papinim pismom slaže i datiranje Tomino, koji biskupovanje Marinovo stavlja za vrijeme cara Karla (Debelog 881—888) i kneza Branimira (879 do 892).

Nadbiskup Ivan poznat nam je ne samo iz Tome, nego iz pisama pape Ivana VIII i iz akata splitskog sinoda 925 god.

Martina stavlja Toma „za vrijeme Teodosija (?) cara i kralja Držislava“. Postoje dva dokumenta o gradnji i darivanju crkve na čast Sv. Mihajla, Sv. Petra apostola i blaženog Martina biskupa; oba navodno sastavljena za splitskog nadbiskupa Martina, i to jedan 994 godine, 9 februara⁸⁾, a drugi 1. avgusta god. 1000. Ova druga isprava je datirana: „In Christi nomine amen. Anno natiuitatis eiusdem domini Nostri Jesu

5) Bulić-Bervaldi, Kronotaksa st. 77 ss.

6) Ibid. str. 152.

7) *Starine* XII., st. 219, Šišić, Priručnik izvora I. 209.

8) Rački, Documenta I. 23, 24.

Christi millesimo, indictione (decima) tertia. Regnantibus dominis nostris Basilio et Constantino magnis imperatoribus, in regno Croatiae gubernante autem Dirzislauo, inclito rege, residente etiam in sede beati Domnii Martino, reuerendissimo archiepiscopo, una cum domino Florino principe Spalati et Clisii⁹⁾. Oba ova dva dokumenta su prosti falsifikati¹⁰⁾. Ali mi imamo sigurnu potvrdu da je nadbiskup Martin doista živio krajem X stoljeća. U peripteru splitske katedrale nalazi se jedan sarkofag, u kom je pokopan „Martinus archiepiscopus“. Sudeći po sastavu toga natpisa na sarkofagu i po paleografiji toga natpisa, on spada u posljednje decenije desetoga stoljeća^{10a)}.

Toma spominje nadbiskupa Pëtra 990 godine „za kraljeva Trpimira i Mutimira njegova sina“. Ovdje je očita pisarska greška, pa je mjesto 890, octingentesimo nonagesimo, (izišlo 990) nongentesimo nonagesimo. Tih je godina, tačno 892, potvrdio hrvatski knez Mutimir na traženje „nadbiskupa“ Petra splitskoj biskupiji zemlje, koje je splitskom nadbiskupu bio poklonio knez Trpimir¹¹⁾. Kako je Trpimir izdao darovnicu splitskom biskupu, koji se zvao isto tako Petar, uzeo je Toma, da se tu radi o istoj osobi t. j. da je isti Petar bio nadbiskup i za hrvatskog kneza Trpimira i za njegovog sina Mutimira.

Nadbiskupa Pavla, za kojega kaže Toma da je bio godine 1015, spominje nekoliko listina, jedna oko 1020¹²⁾, druga istih godina¹³⁾ i listina opata Dabra iz 1078 god.¹⁴⁾, a njegovu opstojnost utvrđuje i jedan natpis¹⁵⁾.

Kako vidimo sve one nadbiskupe, koje spominje Toma, potvrđuju i drugi dokumenti prvoga reda, jedino nemamo nikakove takove potvrde za Justina.

Osim ovih nadbiskupa, koje spominje Toma, spominje A Cutheis još Marianusa, Leona, Januariusa, Frontinianusa i još jednog Petra, koga stavlja između Leona i Justina. Za nijednog od ovih nadbiskupa mi ne nadosmo nikakovog dokumenta, koji bi potvrdio da su oni faktički postojali. Jedini od ovih ima dokumentarnu potvrdu Petar, o kome smo govorili.

⁹⁾ Documenta I., st. 28, Šišić, Priručnik I. 642.

¹⁰⁾ Šišić, Priručnik I, 645–647; Jireček, Die cyrillische Inschrift vom Jahre 993 (Jagić, Archiv XXI. (1899), 549, Дриновъ: Съчинения I. 458., Rački, Documenta I. 24.

^{10a)} Bulić-Bervaldi, Kronotaksa st. 166, 167.

¹¹⁾ Documenta I. 14 ss.

¹²⁾ Rački, Documenta I. 37.

¹³⁾ Farlati, Illyricum Sacrum III. 117.

¹⁴⁾ Documenta st. 121.

¹⁵⁾ Bulić-Bervaldi, Kronotaksa 178.

Nemamo, kako spomenusmo, nikakove potvrde da su imena Marianusa, Leona, Januariusa i Frontinianusa imena splitskih nadbiskupa, a fakat da se ta imena ne nalaze u Tominoj istoriji potvrđuje, da se tim katalogima nema da dade nikakova važnost. Nemoguće je, da ne bi Toma zabilježio bio i te nadbiskupe, da se o njima sačuvao bilo koji vjerodostojni zapis. Toma je bio arhidakon splitske crkve, dakle čovjek, koji je imao pri ruci sve dokumente, koji su se nje ticali, a u prvom redu eventualne kataloge nadbiskupa, u koliko su oni postojali. Osim toga imao je Toma vrlo velik uticaj, čak odlučni, u nekim momentima i u upravi svoga rodnoga grada, pa je u gradskoj kancelariji mogao da nađe sve potrebno za svoju istoriju. Isključeno je, da Toma ne bi naveo svakog nadbiskupa, za koga bi bio našao da je stvarno postojao, i on faktički navodi one „de quibus extat memoria“, a što je još interesantnije, svi su njegovi navedeni nadbiskupi od Petra dalje drugim dokumentima potvrđeni, a on sam uvijek navodi vrijeme, kada su oni splitskom crkvom upravljali. Ova Tomina tačnost u navođenju nadbiskupa, koji su svakako, da ih je bilo više, mogli samo da pojačaju ugled splitske crkve, utvrđuje nas u uvjerenju, da je Toma naveo samo one nadbiskupe, za koje je našao dokumentarne potvrde, a fakat da se nije našla nikakova dokumentarna potvrda ni za jednog od onih nadbiskupa, koje navode katalogi, a Toma ih nema, dokazuje, da je ovaj drugi popis, A Chuteis, sastavljen čitava dva vijeka poslije Tome, pa mu se ne može da dade nikakova važnost ondje, gdje se on s Tomom ne slaže, i za ono što on navodi, a nema ni u Tominoj istoriji ni u drugim dokumentima.

Papa, Hrvati i dalmatinski biskupi 879 g.

879 godine izmirio se rimski papa Ivan VIII. sa carem Vasilijem I. i patrijarom carigradskim Fotijem. Nisu nam poznati svi detalji sporazuma između cara i pape, osim da se car Vasilije odrekao svih pretenzija carigradske crkve na Bugarsku¹⁶⁾. Šta se govorilo i riješilo odnosno Hrvatske i Dalmacije, nije nam direktno poznato, ali iz događaja, koji su se zbili 879 godine, proizlazi, da su se papa i car još prije carigradskog sinoda 879 g. sporazumjeli i da je papa, na osnovu tog prethodnog sporazuma, stupio u akciju, jer je carigradski sinod počeo početkom novembra 878 g., a papa je upravo svoja poznata pisma Hrvatima i Dalmatincima u junu iste godine. Šta više, možda su uprav ovi odnosi sa Hrvatima doprinijeli, da je papa prema Fotiju bio blaži. U Hrvatskoj se na Zdeslava, vizantijskog vazala, digao Branimir sa svojim pristalicama. U ustanku bježe Zdeslav ubijen, a Branimir preuze vlast. Da nađe zaštitu obrati se Branimir

¹⁶⁾ Hergenröther v., II. 291—321, 279—578.

papi, koji u to vrijeme, kad se borilo za svaku diecezu, oduševljeno primi cio jedan narod, koji je predvođen od svog kneza ostavljao istočnu crkvu i prilazio rimskoj. Zbog toga onako oduševljene riječi pape Ivana, zbog toga njegova spremnost da Branimiru ide na ruku. Nadajući se pak da će postignuti sličan uspjeh, obrati se papa Ivan VIII. i dalmatinskim gradovima. Njima on nije mogao da dade političke koncesije, pa im ponudi ono, što je u to doba bilo tome ravno: crkveno-upravne koncesije. Papa dalmatinskim gradovima ponudi samostalnu dalmatinsku crkvu sa nadbiskupom, koga će njihovi biskupi izabrati.

Papa ih najprije zove, da se vrate rimskoj stolici [„Admonentes fraternitatem uestram, ut **more praecessorum uestrorum** ad sedem beati Petri apostoli, quae caput et magistra est omnium ecclesiarum dei, et ad nos, qui ei diuinitus praesidemus, toto animo libentique uoluntate reuerti studeatis...]“¹⁷⁾ pa opet „paterna benignitate monemus atque hortamur, ut, sicut diximus, ad gremium sanctae romanae matris uestre redire ouanter attendatis, ut electus a uobis, canonice archiepiscopus, una cum uestro omnium consensu et uoluntate, ad nos ueniens, gratiam episcopalis consecrationis sanctumque pallium a nobis more pristino iunctanter percipiat“. „Interim tamen auctoritate dei et sancti Petri uobis praecipimus, ut non habeatis licentiam aliunde consecrationem palliumque recipere; nam si feceritis, quasi transgressores et inobedientes uos sine dubio iudicabimus“¹⁸⁾.

Odmah u početku papskog pisma nalaze se ove riječi: „Pastorali sollicitudine moti uos, quasi oues dominicas nobis in beato Petro apostolorum principe commissas, dicente domino: „si diligis me pasce oues meas“, licet pro assidua gentium persecutione nunc usque impediti, his modo apostolatus nostri litteris uisitare curauimus, admonentes etc.“¹⁹⁾.

Iz ovoga se vidi, da je papa sve do sada bio spriječen neprestanim progonima narodâ da preuzme ponovo brigu nad dalmatinskim kršćanima, i sada, kad je to sve prestalo, piše im pismo i poziva ih da se vrate Rimu, izaberu nadbiskupa, koji neka dode u Rim na posvetu i da primi palium. Ovo „gentium persecutione“ moglo bi da znači spriječavanje od strane carigradskih careva, koje je sada prestalo.

Ali Splitsani nisu poslušali papu i novi biskup Marin nije pošao u Rim po palium. Oni se nisu usudili, uza sve obećanje papske zaštite odnosno Vizantije, da ostave carigradskog patrijara i pređu k papi.

Lapôte, Le pape Jean VIII., 62—70.

Hartmann, Geschichte Italiens im Mittelalter III., 2, 80, 94.

Šišić, Povijest Hrvata I. 284.

¹⁷⁾ Documenta st. 10.

¹⁸⁾ Ibid. st. 11.

¹⁹⁾ Ibid. st. 10.

Teodosije i splitska crkva.

Na osnovu novonadenih papskih pisama Rački je zaključio, da se iza nadbiskupa Marina ima da uvrsti kao njegov nasljednik nadbiskup Teodosije.²⁰⁾ To su pitanje podrobnije raspravili Bulić-Bervaldi u svojoj „Kronotaksi“²¹⁾. Na osnovu razvoja tadašnjih političkih prilika, obrazložio je Šišić, kako je do toga došlo i kako je uopće do toga moglo da dođe²²⁾. Gledajući na tu stvar drugačije, mi ćemo je da izbliže posmotrimo. Danas su nam poznata slijedeća papska pisma, koja za ovo pitanje dolaze u obzir:

1. Pismo pape Ivana VIII. knezu Branimiru od 7. juna 879 g.²³⁾.
2. Pismo pape Ivana VIII. svećenicima i narodu Hrvata od 7. juna 879 g.²⁴⁾.
3. Pismo pape Ivana VIII. biskupu Teodosiju od 7. juna 879 g.²⁵⁾.
4. Pismo pape Ivana VIII. knezu Branimiru iz 881—882 g.²⁶⁾.
5. Pismo pape Stjepana VI. biskupu Teodosiju iz 886 g.²⁷⁾.
6. Pismo pape Stjepana VI. Walbertu akvilejskom patrijaru iz 886—887 g.²⁸⁾.
7. Pismo pape Stjepana VI. biskupu Teodosiju krajem 886 ili početkom 887 g.²⁹⁾.
8. Pismo pape Stjepana VI. biskupu Teodosiju iz 888 g.³⁰⁾.

Iz ovih pisama slijedi:

- a) da je prije mjeseca juna 879 godine hrvatski knez Branimir pisao pismo papi Ivanu VIII., u kom pismu iskazuje svoju odanost i poslušnost papi i vraća se u krilo rimske crkve, od kuda su njegovi „patres“ (stari), primili „melliflua sanctae predicationis fluentia“, t. j. krštenje;
- b) da je hrvatski narod bio neko vrijeme izvan rimske crkve, u koju se sada vraća, „uelut charissimi filii ad sanctam romanam ecclesiam, unde parentes uestros melliflua sanctae predicationis dogmata accepisse agnoscitis, toto animo totaque voluntate redere cupiatis, nostram apostolicam gratiam et benedictionem habere magnopere desiderantes“. „Et ideo brachiis extensis uos amplectimur, paternoque amore recipimus“;

²⁰⁾ Rački u *Starine* XII, st. 210.

²¹⁾ Bulić-Bervaldi, *Kronotaksa* st. 155—158.

²²⁾ Šišić, *Povijest Hrvata* I. st. 377 ss.

²³⁾ *Mon. Germ. hist. Epp.* VII. 152—153.

²⁴⁾ *Documenta* st. 9, 10.

²⁵⁾ *Mon. Germ. hist. Epp.* VII. 165. *Documenta* st. 12., Šišić, *Priručnik izvora* I, st. 204.

²⁶⁾ *Mon. Germ. hist. Epp.* VII. 258.

²⁷⁾ *Documenta* 186.

²⁸⁾ Šišić, *Priručnik* 209.

²⁹⁾ *Starine* XII. 219, Šišić, *Priručnik* 209.

³⁰⁾ Šišić, *Priručnik* I. 240.

- c) da je 879 godine Teodosije bio đakon, izabran za ninskog biskupa, i da je on upravio papi pismo, u kome iskazuje svoju odanost rimskoj stolici i želju da ga papa blagoslovi. Papa rado primi iskaz njegove odanosti, ali ga opominje „ne in quamlibet partem aliam declines, et contra sacra uenerabilium patrum instituta episcopatus gratiam recipere queras“. Sed toto corde, totaque uoluntate ad gremium sedis apostolice, unde antecessores tui diuine legis dogmata melliflua cum sacrae institutionis forma summi que sacerdotii honore sumpserunt, redeas; quatenus et ipse ab apostolica sede, quae caput et magistra est omnium ecclesiarum dei, episcopalem consecrationem per nostrae manus impositiones, Christo annuente percepias“. Dakle, papa izričito opominje Teodosija da ne bi primio posvetu od drugoga nego od samog pape i izričito ga poziva u tu svrhu u Rim;
- d) još 879 godine, i svakako prije nego je stigao papin odgovor u Hrvatsku, posvetio je Teodosija akvilejski patrijar. Papa je o tom posvećenju bio odmah obavješten i to je posvećenje on odobrio, jer da on to nije odobrio, ne bi bilo moguće da on poslije toga bude u onako dobrim odnosima sa Teodosijem i Branimirom. Šta više, očito je, da je Teodosije, odmah poslije povratka hrvatskog poslanstva iz Rima, koje je dovelo sve papske poruke i pisma, pošao sam u Rim da podnese papi nove dokaze odanosti Hrvata, i svoje i da papi prikaže, kako je već prije nego su stigli hrvatski poslanici iz Rima on bio posvećen od akvilejskoga patrijara. Da to nije tako, t. j. da papa nije bio zadovoljan s Teodosijevim korakom, bolje da se papa nije tom gotovom činu prilagodio, ne bi on nikada bio u pismu Branimiru i hrvatskom narodu onako pisao o biskupu Teodosiju, koga naziva „dilecto episcopo uestro“. U vezi s time mislimo, da se pismo pape Ivana VIII. ima datirati krajem 879 ili početkom 880 godine. Razlozi koje „Kronotaksa“³¹⁾ navodi, da je papa Stjepan krivo pripisao Teodosiju, da je njega posvetio akvilejski patrijar i da se to odnosi na biskupa Marina, ne mogu da stoje. Tu je ispravno mišljenje „da je novoizabrani ninski biskup Teodosije pošao u Akvileju i ondje se dao posvetiti od svoga mitropolita Walberta, privrženika rimskoga pape“³²⁾. „Čini se — kaže Šišić — da je on to učinio još prije nego li je primio papino pismo, ravnajući se zaključkom koncila održanog u Raveni (877), prema kojemu je svaki novoizabrani biskup bio obavezan, da najkasnije treći mjesec po smrti svoga prethodnika primi od metropolite posvećenje ili da se odreče časti, a poslije pet mjeseci

³¹⁾ Bulić-Bervaldi, Kronotaksa st. 155.

³²⁾ Perojević Marko, Teodosije 10—13.

uopće više ne može da bude posvećen³³⁾. Da je Teodosije već primio papino pismo, on bi bio sigurno pošao u Rim. Nema nikakova drugoga razloga da on pođe u Akvileju, a ne u Rim, ako je htio da bude u dobrim odnosima sa rimskim papom, a da je to htio već smo vidjeli. Kako je pak on u tim odnosima i ostao, znači, da on papina pisma nije primio prije svog posvećenja za biskupa.

Za naše je pitanje od najveće važnosti pismo pape Stjepana VI. ninskom biskupu Teodosiju pisano krajem 886 ili početkom 887 godine. Ono glasi:

Stephanus Theodosio episcopo.

Quis vice Marini episcopi in ecclesiae Spalatinae regimen successerit, diligentius perimantes, te curam illius ecclesiae suscepisse audivimus; cumque, et quod tibi commissa (ecclesia) ordina-veris, studiosius investigaremus, dictum est, (te) utrisque preesse. Quod si verum est non modice miramur; sed in hoc admiratione dignum non iudicamus, quia in ipso tuae ordinationis inicio deliquisse te non modicum audimus. Nam cum pie memorie decessor tuus hominem excessisse dicitur, ad Aquilegensis diceris convolasse ecclesiam et etinde consecrationem suscepisse, quam in sede beati Petri ab apostolicis debueras manibus petere, in quo et te deviasse et eum excessisse, luce patet clarius.

Isti je papa uputio iste godine i drugo pismo, koje se iste stvari dotiče akvilejskom patrijaru Walbertu. Poslije drugih nekih prigovora papa kaže za njega: „qui transgressis terminis tibi commissis in ecclesia Salonensi episcopum ordinare ad indecentiam sedis apostolicae presumpsisti“ . . .

Treće sačuvano pismo pape Stjepana VI. u ovoj stvari, pisano 887 ili 888 godine upućeno Teodosiju glasi:

Theodosio episcopo.

Salonitana ecclesia, quam Deo auxiliante restitutam asseris, ut (ad) pristinum gradum redeat, inhianter cupimus; et omnes ecclesiae, que barbarorum rabie destructe sunt, assiduis precibus, ut restaurentur, imploramus, ita tamen ut in novarum ecclesiarum restauratione neglectus non proveniat antiquarum. Pallium et eius usus, quem rogitas, cum Dei misericordia cooperante ipse ad apostolorum limina veneris, consultius dabitur, ut multiplici benedictione locupletatus letior ad propria redeas; quia ipsius usus non ad pompe fastus, sed ad religionis attinet misterium.

³³⁾ Šišić, Povijest Hrvata I. 386.; Perojević o. c. I. c.

Item. Quomodo ab eo benedictionem caperes, qui caret benedictione? Quomodo alteri tribuit quis, quo sibi carere dinoscitur?

Šišić je pokazao, kako su političko-vjerske prilike između Vizantije i Rima, izmirene još 879 poslije smrti cara Vasilija, 886 godine dovele do mirnih odnosa između istočne i zapadne crkve i do jedinstva u kršćanstvu, koje je potrajalo do 912 godine. Šta više, Šišić misli, da je više nego vjerojatno, da je tada baš posredovanjem papinim po njegovim poslanicima, prisutnima na carigradskom sinodu (od početka novembra 879 do marta 880 god.), došlo i do sporazuma u hrvatsko-dalmatinskom pitanju³⁴).

Prvo pismo pape Stjepana VI ninskom biskupu Teodosiju potvrđuje, da je Teodosije krajem 886 godine ili početkom 887 upravljao i ninskom i splitskom crkvom.

Drugo pismo istoga pape istom Teodosiju otkriva nam u cijelosti, kako je i zašto se to dogodilo.

Ninski je biskup proširio sticajem prilika svoju jurisdikciju na čitavu teritoriju hrvatske države, tako da su biskupi primorskih romanskih gradova, koji su pripadali direktno Vizantiji, imali u svojoj jurisdikciji samo te gradove. Teodosije je saopćio papi da je solinsku crkvu uspostavio, t. j. da joj je dao stare široke granice. Jedini način da se to provede bio je taj, da se u jednoj ruci nađe uprava solinske i ninske biskupije. U tu je zajednicu solinska crkva unosila svoje ime i svoje pretenzije na prava³⁵ i privilegije, a ninska cijeli teritorij hrvatske države.

Birati biskupa smjeli su samo građani i kler onoga grada, čiji je on biskup imao da bude. Prema tome nije se ninski biskup nikakvom silom mogao nametnuti splitskoj crkvi, nego su ga Splitsani slobodnom svojom voljom izabrali. Kakove su koristi oni iz toga očekivali? Velike su bile koristi, koje je iz ovog fakta imao Split, bolje splitska crkva, i to moralne i materijalne prirode: moralne što se stari teritorij solinskoj crkvi vraćao, materijalne što je splitski nadbiskup imao sada daleko veće prihode.

Ali ima još jedna vrlo važna činjenica, koju mi iz ovog pisma pape Stjepana VI doznajemo, a to je, što papa želi da se ona vrati na stari stepen (časti) „*ut ad pristinum gradum redeat, inhianter cupimus*“. Osim toga papa kaže, da se Bogu moli, „da se sve crkve (biskupije), koje su porušene od varvarskog bijesa uspostave“. Dakle papa pristaje, da solinska crkva, koju je Teodosije uspio da uspostavi, postane opet metropolija, a biskup nadbiskup. Kao spoljašnji znak metropolitske

³⁴) Šišić, Povijest Hrvata, I. st. 382 ss.

vlasti traži Teodosije od pape *palium*. Papa rado na to pristaje i poziva Teodosija u Rim, da primi *palium*.

Iz ovoga slijedi, da je Teodosije, ako se odazvao papskom pozivu, postao dalmatinsko-hrvatski metropolit.

Ali se može prigovoriti, da postoji Trpimirova isprava iz 852 godine, koja spominje Petra kao „salonitonae ecclesiae archiepiscopus“³⁵⁾.

Tačno je, da se u spomenutoj ispravi, kakova je do nas došla, spominje Petar kao „archiepiscopus“, ali treba istaknuti, da je ona došla do nas u prepisu iz 1333 godine, kad je svako u Splitu bio duboko uvjeren, da je malo godina poslije pada Salone, još u VII. stoljeću, bila u Splitu uspostavljena stara salonska crkva i to odmah kao metropolija sa nadbiskupom na čelu. Nije moguće ni pomisliti da bi prepisivač te isprave mogao nazvati splitskog biskupa Petra — koji je prema ondašnjem uvjerenju biskupovao puna dva stoljeća poslije prvog „nadbiskupa“ Ivana Ravenjanina — biskupom, a ne nadbiskupom. On je morao da misli, da je sastavljač Trpimirove isprave pogriješio, a tako su, nema nikakove sumnje, mislili i oni, u čijem je prisustvu taj prepis splitski primicerij Lukan Bertani učinio i to: splitski nadbiskup Dominik, hvarski biskup fr. Luka i opat sv. Stjepana fr. Matej.

Zbog toga otpada mišljenje, da papa Stjepan VI. zbog toga, što upravlja pismo „Stephanus — — Theodosio episcopo“, dakle zbog toga što ga zove biskupom a ne nadbiskupom „ne priznaje Teodosija nasljednikom Marinovim, nego ga još uvijek smatra biskupom (episcopo) ninskim“³⁶⁾. Teodosije je u ovo vrijeme bio i mogao biti samo biskup a ne nadbiskup splitski, jer je papa Ivan VIII., pokušao da uspostavi splitsku nadbiskupiju, ali nije u tom uspio, a Stjepan VI je tek sada pozvao Teodosija u Rim, da se tamo s njim sporazumi i da mu dade palij.

Osnivanje splitske nadbiskupije.

Iz izvora mi ne doznajemo, da li je Teodosije pošao u Rim ili ne. Izgleda da on u Rim nije pošao i da nije primio *palium*, jer već 892 godine nalazimo da splitska crkva nema nikakvih metropolitanskih prava na hrvatskom teritoriju. Tadašnji je ninski biskup Aldefred osporio splitskom „nadbiskupu“ čak i posjed izvjesnih zemalja, darovanih ranijim splitskim biskupima, koji se posjed nalazio na hrvatskom teritoriju. Iz isprave kneza Mutimira, 892 godine, vidimo kako Aldefred istupa prema splitskom biskupu kao ravni prema ravnome, bez dužnog poštovanja, koje bi on prema njemu morao da ima, da je splitski biskup bio njegov metropolit.

³⁵⁾ Documenta st. 3.

³⁶⁾ Perojević, o. c. st. 22.

Istina je, da se u Mutimirovoj ispravi iz 892 godine splitski biskup Petar naziva nadbiskupom³⁷⁾, da papa Ivan X. piše 925 god. „reverendissimo et sanctissimo confratri nostro Johanni, sanctae salonitanae ecclesiae archiepiscopo, omnibusque suffraganeis“³⁸⁾, pa opet „dilecto filio Tamislao regi Chroatorum et Michaeli excellentissimo duci Chulmorum, nec non reuerendissimo ac sanctissimo confratri nostro Johanni, sanctae salonitanae ecclesiae archiepiscopo, omnibusque episcopis suffraganeis“³⁹⁾. Ali treba istaknuti, da je isto onako kao i isprva Trpimirova iz 852 i ova Mutimirova iz 892 prepis načinjen u XIV stoljeću, a one dvije iz 925 godine prepis načinjen u XVI stoljeću, dakle i jedan i drugi prepis u doba mnogo poslije Tominog djela, kad se čvrsto vjerovalo da je prvi nadbiskup splitski bio Ivan Ravenjanin, i da uopće u Splitu nikada i nije bilo biskupa nego da je splitska crkva odmah postala metropolija i naslijedila salonitansku u svim pravima i častima, tako da su sve druge dalmatinske biskupije bile njeni sufragani. Prepisivači nisu mogli da ostave „episcopo“, jer im to nije bilo vjerovatno, pa su to promijenili svugdje u „archiepiscopo“. Kako nisu svugdje to mogli da sasvim zgodno promijene, vidi se iz pisma pape Ivana X., pisanog poslije prvog sinoda 925 godine. Tu stoji ovako: „Johannes episcopus, seruus seruorum dei, confratri nostro Johanni, salonitanae ecclesiae archiepiscopo, et Formino episcopo, omnibusque suis suffraganeis“⁴⁰⁾. Iz ovoga izgleda da su ti „suffraganei“ Forminovi, a ne Ivanovi sufragani, dakle zadarske crkve, a ne splitsko-solinske. Isto tako prepisivač je ostavio u zapisniku koncila 927/8. godine ovo: . . . Madalbertus episcopus, in ciuitatem spatensem ueniens, synodaliter nos episcopos: Johannem, Forminum, Gregorium, cum Chroatorum principe et eius proceribus congregauit“⁴¹⁾.

912 godine nastao je — zbog četvrtog braka vizantijskog cara Lava VI. — nov rascijep između Rima i Carigrada. Dalmatinski su gradovi, kao sastavna čest carstva, morali da budu uz svoga cara i u vjerskom pogledu. To su oni stvarno i bili. Tadašnja Hrvatska država nije imala nikakvih državopravnih veza sa Vizantijom, pa je njezin biskup ostao i dalje uz papu. Šta više, kad je Tomislav, u dobrim odnosima s Vizantijom, primio od cara u upravu dalmatinske gradove i titulu prokonsula i kad je 923 godine ponovo uspostavljeno jedinstvo kršćanske crkve, i carigradski se patrijar odrekao jurisdikcije nad dalmatinskim gradovima u korist pape, hrvatski je ninski biskup Grgur htio da on bude metropolita nove dalmatinsko-hrvatske crkve, kako je to

37) „dicente Petro spatensium archiepiscopo“ Documenti I. p. 15.

38) Documenta I. 188.

39) Documenta I. 189.

40) Documenta I. 193.

41) Documenta I. 195.

htio i Teodosije. Ali je Teodosije bio i splitski biskup, što Grgur nije bio. Da je to Grgur htio, očito je iz riječi pape Ivana X, godine 925: „Fuit frater noster *episcopus nonensis*, qui sibi uindicare cupiens *primatum dalmatianorum episcoporum*, hoc quod non expediebat, contra dictam synodum in auribus apostolicis iniustum iniecit certamen“⁴²⁾. Ninski biskup je imao mnogo prava da to traži, on je između ostalog bio i faktički biskup tadašnjeg mjestanca Solina, jer je Solin bio u Hrvatskoj. On je vodio brigu za kršćane u Solinu, koji se nisu pokoravali, a u tadašnjim političkim prilikama nisu se ni mogli pokoravati, splitskom biskupu. Osim toga on je, kao ninski biskup, bio i legitimni nasljednik Teodosija, koji je bio pozvan od Stjepana VI. u Rim da primi palium, samo zbog toga što je uspostavio granice stare solinske metropolije.

Da je to tako bilo, t. j. da je Solin bio pod jurisdikcijom ninskog hrvatskog biskupa, kaže sam papa Lav VI. u svojem pismu dalmatinskim biskupima 928 godine. „Hoćemo — piše papa — da splitski nadbiskup ima u zemlji Hrvata svoju sopstvenu biskupiju, kao što je u prošlosti to imala solinska crkva; *jer ne može da biskupija bude ograničena gradskim bedemima*, nego treba da se širi po širokim krajevima, po varošima i selima, po dvorovima i crkvama i u narodu, koji joj je u davnini pridjeljen“⁴³⁾.

Pritisnuti od bugarskog cara Simeuna, koji je 922. g. podsjeo Carigrad i započeo pregovore s Fatimidom Al-Mahdijem, da mu pošalje u pomoć svoju sjeveroafričku flotu, riješe 923. g. vizantijski car Roman Lekapen i patrijar Nikolaј da se obrate za pomoć papi Ivanu X, moleći ga istovremeno da pošalje u Carigrad legate, u svrhu da se uspostave dobre veze među obim crkvama. To se i dogodilo, pa je 923. godine opet uspostavljeno jedinstvo kršćanske crkve.

Nekako u isto vrijeme, a prije 925 godine, bio je Tomislav imenovan carskim prokonsulom za Dalmaciju. To nije bila samo titula⁴⁴⁾ nego faktički dana vlast. U ovakovim prilikama moralo je da u Splitu nastane pitanje, šta će sada da bude sa metropolitskom vlašću, ne će li možda hrvatski knez Tomislav htjeti da poput Branimira spoji u jednoj osobi hrvatskog biskupa i salonitanskog metropolita, ne će li hrvatski biskup Grgur, koji nije dao da se iz svojih gradova dalmatinski biskupi bilo kako prošire, naći mogućnosti da sada u ujedinjenoj crkvi i u političkoj personalnoj uniji, podvrgne i dalmatinske biskupije pod svoju jurisdikciju.

⁴²⁾ Documenta I. 193.

⁴³⁾ Documenta st. 196.

⁴⁴⁾ Šišić, Povijest Hrvata I. 411.

Ta opravdana bojazan uzbunila je dalmatinske biskupe, u prvom redu splitskog nadbiskupa, a i splitski kler, i oni su sada svom snagom uvjeravali papu, kako je potrebno da uspostavi solinsku metropoliju sa sjedištem u Splitu i da joj dade jurisdikciju nad cijelim teritorijem, nad kojim je imala jurisdikciju metropolija stare Salone. U tu svrhu oni su prikazali papi, kako je potrebno da se u prvom redu hrvatska ninska biskupija podvrgne splitskom metropoliti, a to zbog toga, što je u njoj mnogo heretičkog duha, koji bi mogao da ponovo izazove otpad od Rima. Ti grijesi, koji su se pripisivali hrvatskoj diecezi bili su ovi: „cognouimus per confinia uestrae parochiae *aliam doctrinam pullulare*, quae in sacris uoluminibus non reperitur“⁴⁵⁾... „absit hoc a fidelibus, . . . ut . . . ad *Methodii* doctrinam confugiant, quem in nullo uolumine inter sacros auctores comperimus“... „ut secundum mores sanctae romanae ecclesiae in Sclauinorum terra ministerium sacrificii peragant, *in latina scilicet lingua non autem in extranea*; quia nullus filius aliquid loqui debet uel sapere nisi ut pater ei insinuauerit. Et quia Sclaui specialissimi filii sanctae romanae ecclesiae sunt, in doctrina matris permanere debent“ . . . „uos moneo, ut *mala radix* in uestris partibus minime pullulet“⁴⁶⁾ „quis etenim specialis filius sanctae romanae ecclesiae, sicut uos estis, *in barbara seu sclauinica lingua* deo sacrificium offerre delectatur?“⁴⁷⁾

I ako papa, u svom pismu upravljenom dalmatinskim biskupima, kori biskupe zbog toga, što su dugo godina bili daleko od pape i nisu dolazili u Rim, nema sumnje da su ova pisma potekla potaknuta iz Splita i ostalih dalmatinskih gradova.

Zašto je papa povjerovao dalmatinskim biskupima, a nije pozvao hrvatskog biskupa da se opravda? Hrvatski biskup bio je vjeran Rimu, a dalmatinski sve do 923 g. u raskolu s Rimom, i uz Carigrad. Oni su dakle mogli, da su to htjeli, i dalje da uz Carigrad ostanu. Moguće je da su oni postavili papi uslov, uz koji bi bili voljni da se vrate Rimu, a taj je bio, da se hrvatska biskupija podvrgne splitskoj metropoliji. Istovremeno znao je papa dobro, da se hrvatski ninski biskup ne će odcijepiti od Rima, jer to nije bilo u potitičkom interesu hrvatskog kneza Tomislava. Osim toga postoji jedan vrlo važni fakat: u svom pismu, upravljenom Tomislavu, naziva ga papa „kralj Hrvata“. Da papa nije davao kraljevske titule tako lako, poznato je vrlo dobro. Tomislav je morao da učini papi velike ustupke, da mu papa dade naslov kralja. Ti su ustupci bili: Tomislavova obaveza, da će pristati na riješenja splitskog sinoda,

⁴⁵⁾ Documenta st. 188.

⁴⁶⁾ Documenta st. 188. 189.

⁴⁷⁾ Documenta st. 189.

da se vlast splitskog metropolite protegne na cijeli hrvatski teritorij, da ju priznade i hrvatski biskup i da se uvede latinski jezik u službu božju kao garancija čvrste veze sa Rimom.

Papa je kao protuuslugu davao Tomislavu naslov „hrvatski kralj“ i obećao da će se na sinodu donijeti neki zaključci, koji će štititi kraljevu osobu kao takovu (čl. VI. i VII.).

I tako je došlo do splitskog sinoda 925 godine. Od njegovih zaključaka za naše je pitanje važan I. i X. U tim se zaključcima utvrdio primat splitske (solinske) crkve, kao stare solinske (čl. I.), kao i to „da hrvatski biskup, kao i mi svi, znade, da je podvrgnut našoj metropolitskoj crkvi“ (splitskoj)⁴⁸.

Definitivno su riješena sva pitanja tek na splitskom sinodu 928 godine, koje je onda papa u cijelosti potvrdio, i dao palium splitskom nadbiskupu Ivanu. Tada je ninska biskupija prosto ukinuta.

Za vrijeme od 928 godine sve do Martina I., dakle do o. 970 godine, nemamo nikakvih vijesti o splitskim nadbiskupima, osim onih u katalogu A Chutheis, koje su bez svakog osnova. Od 970 godine dalje dolaze nadbiskupi, koje nam donosi Toma i za koje imamo i drugih dokumentarnih potvrda.

Osnivanje splitske biskupije.

I.

Prvi splitski biskup, za koga imamo kod Tome ozbiljnu potvrdu, je Justin. Toma navodi i godinu kada je on biskupovao (840). Utvrdili smo, da Toma nije naveo nijednog biskupa ili nadbiskupa iza Justina, za koga nismo našli potvrde drugih dokumenata, pak nije vjerojatno, da je on Justina naveo, a da ga nije našao u vjerodostojnim dokumentima.

Prije Justina spominje Toma samo Ivana Ravenjanina i to ovim riječima: „Interea summus pontifex misit quendam legatum Johannem nomine, patria Rauenatem, qui partes Dalmatie et Croatiae peragrando, salutaribus monitis christicolis informaret. In ecclesia autem salonitana a tempore subuersionis presul non fuerat ordinatus. Venerabilis ergo Johannes cepit clerum et populum exortari, ut archiepiscopatum ciuitatis antique intra se instaurare deberent; quod illis ualde gratum extitit et acceptum. Tunc coadunato clero, ut moris erat, electio in persona predicti Johannis concorditer ab omnibus celebrata est. Qui per dominum papam consecratione suscepta, tamquam bonus pastor ad proprias oues accessit. . . . Ipsi concessum

⁴⁸) Documenta st. 191, Šišić, Priručnik 217 ss.

est a sede apostolica, ut totius dignitatis privilegium, quod Salona antiquitus habuit, optineret ecclesia Spalatensium“⁴⁹⁾.

Poslije ovoga pripovijeda Toma o Severu, koji je vodio povratak Solinjana sa otoka, a onda o tome, kako je nadbiskup Ivan pronašao i prenio moći Sv. Dujma i Anastasija iz Solina u Split.

Dok Toma u gl. XII. pripovijeda, kako su Splitski podstaknuti od svog nadbiskupa Ivana Ravenjanina našli, iskopali i prenijeli moći Sv. Dujma i Anastasija iz Solina u Split, u glavi VIII. govori ovo:

„Eodem tempore Johannes summus pontifex apostolice sedis, cum esset Dalmatinus natione, audiens sue gentis miserabilem casum, ualde condoluit, missitque abbatem quemdam, Martinum nomine, cum multa pecuniae quantitate pro redimendis captiuis. Qui ueniens ad partes Dalmatiae multos redemit captiuos a Sclauis, eosque ad parentes suos remisit. Iste Martinus ex apostolica iussione multorum sanctorum reliquias accepit in partibus Dalmatiae, et Ystrie, et detulit eas Romam ad predictum papam Iohannem. Qui uenerabilis pontifex eas reuerenter suscipiens, recondidit apud ecclesiam beati Iohannis Lateranensis, ubi est fons baptisterii; et ibidem iuxta fecit dipingi ymaginem beati Domnii cum pallio et ceteris pontificalibus indumentis, totum ex musiuo aureo. Similiter fecit ymaginem beati Anastasii inter alios sanctos“⁵⁰⁾.

„Liber Pontificalis“ pripovijeda ovaj događaj ovako: Iohannes natione Dalmata, ex patre Venantio scolastico, sedit ann. I. mens VIII., dies XVIII. Hic temporibus suis misit per omnem Dalmatiam seu Histriam multas pecunias per sanctissimum et fidelissimum Martinum abbatem propter redemptionem captiuorum qui depredati erant a gentibus. Eodem tempore fecit ecclesiam beatis martyribus Venantio, Anastasio, Mauro et aliis multis martyribus quorum reliquias de Dalmatias et Histrias adduci praeceperat, et recondidit eas in ecclesia suprascripta, iuxta fontem Lateranensem, iuxta oratorium beati Iohannis evangelistae, quam ordinavit et diversa dona obtulit...“⁵¹⁾.

Poznato je da je Liber pontificalis počeo u VI. stoljeću i da se onda nastavljao dalje. Toma je najveći dio ovog opisa prepisao iz „Liber pontificalis“, uz neke svoje dodatke. Iz Tominog se opisa nekih detalja lateranskog mozaika vidi, da je Toma taj mozaik vidio. Toma je sigurno u Rimu i ispisao ono, što je o tome našao u Liber pontificalis.

Ali je Tomi bila poznata i tradicija koja je u Splitu postojala, da se moći sv. Dujma nalaze u Splitu. Ta je tradicija, u doba splitskog sinoda

⁴⁹⁾ Toma Arhidakon, ed. Rački st. 33.

⁵⁰⁾ Toma Arhidakon, ed. cit. st. 29.

⁵¹⁾ Liber Pontificalis, ed. Duchesne T. I. st. 330.

925 g. služila kao jaki argumenat za mitropolitska prava splitske crkve. Odmah član I. zaključaka ovog sinoda glasi: I. Quum antiquitus beatus Domnius ab apostolo Petro praedicare Salonam missus est: constituitur, ut ipsa ecclesia, ubi sancta eius membra requiescunt, inter omnes ecclesias provinciae hujus primatum habeat, et metropolis nomen super episcopatus legitime sortiatur, ita dumtaxat ut ad eius iussionem episcopi, qui per divinam gratiam cathedram ipsam obtinuerint, et synodus celebretur et consecratio episcoporum (fiat); quia dicente domino: „ubi fuerit corpus, illic congregabuntur et aquilae“.

Iz ovog se sinodalnog zaključka vidi: 1. da se u vrijeme prvog splitskog sinoda nije znalo za Ivana Ravenatskog, da je on bio prvi nadbiskup, jer da se znalo ono, što o njemu Toma donosi: „Ipsi concessum est a sede apostolica, ut totius dignitatis privilegium, quod Salona antiquitus habuit, optineret ecclesia Spalatensium“, bilo bi se to iznijelo kao najjači argumenat.

2. Sve ono što se u I. članku zaključuje vrijedi isključivo pro futuro, i po stilizaciji je jasno, da tada to nije vrijedilo.

3. Najjači argumenat je za pravo splitske crkve da naslijedi solinsku to, što se u Splitu nalaze moći Sv. Dujma, koji da je od apoštola Petra poslan u Solin, da propovijeda kršćansku vjeru.

Tim se argumentom ne služi Teodosije, kad za sebe traži palium i mitropolitsku vlast. On ga nije ni trebao. Njegov je argumenat bio, da je on uspio da uspostavi staru salonsku biskupiju, t. j. da u svojoj biskupskoj vlasti ima stari teritorij nekadašnje salonske mitropolije.

Rekosmo, da je za pitanje splitskih biskupa, prva sigurna vijest Tomina, koji kaže, da je Justin bio nadbiskup 840 godine. To potvrđuje i listina Trpimirova iz 852 godine, koja navodi, šta je sve knez Mislav dao splitskoj crkvi.

Prije ovoga ne nalazimo nijednog savremenog i vjerodostojnog podatka o splitskoj crkvi, možemo jedino da nagađamo, po analogiji u drugim gradovima. Poznato je, da je 805 godine bio u Zadru biskup Donat, koji je, zajedno sa zadarskim duxom Pavlom, pošao caru Karlu Velikom da se s njim sporazumije o Dalmaciji. Nema sumnje, da je tada postojao Split kao grad, i ako se on izričito ne spominje. U Einhardovoj „Vita Karoli Magni“ govori se o primorskim gradovima Dalmacije, koji su na osnovu aachenskog mira pripali Carigradu: „Histriam quoque et Liburniam atque Dalmatiam, exceptis maritimis ciuitatibus, quas ob amicitiam et iunctum cum eo foedus Constantinopolitanum impe-

ratorem habere permisit⁵²). ... Koji su to gradovi, kaže nam Konstantin Porfirogenit: Dubrovnik, Split, Trogir, Zadar, Cres i Osor⁵³).

Uz kralja Tomislava i kneza Mihajla, obraćaju se papi 925 godine da im pošalje legat: „Johannes archiepiscopus (et) p(rimas in) Spalato, item Forminus (Zadar), Gregorius (Nin), caeterique episcopi“. U samim kapitulima prvog sinoda spominju se još biskupi dubrovački i kotorski („de episcopis ragusitano et catharino“) i biskup Licinije za koga nije označeno čiji je biskup. Iz akata drugoga sinoda vidi se slijedeće: na koncilu su bili prisutni Ivan (splitski), Formin (zadarski), Gregorije (ninski), kralj Tomislav i njegovi velikodostojnici, uz papskog legata biskup Madalberta, dakle samo tri biskupa, ali je sinod riješio stvari, koje su vrijedile i za ostale, on im je čak odredio granice. Tada su, prema ovim aktima, u Dalmaciji postojale ove dieceze: splitska, zadarska, rabska, creska, osorska, stonska, dubrovačka, ninska i kotorska, a priznato je pravo da mogu imati biskupa, jer su ga i prije imale crkvama: skradinskoj, sisačkoj i duvanjskoj. Za ninsku diecezu kaže se izričito, da ona od starine nije imala biskupa nego arhipresvitera pod jurisdikcijom biskupa, iz čega slijedi, da su ostale bile već prije biskupije. Za osorsku znamo da je postojala kao biskupija još 879 god., kako se vidi iz poznatog pisma pape Ivana VIII.

II.

Viktor Novak u svojoj raspravi „Pitanje pripadnosti splitske nadbiskupije u vrijeme njezine organizacije“, kaže: „Isključena je mogućnost, da je život splitske crkve aposterioran kršćanskom životu među Hrvatima. On kronološki prethodi potonjemu. Teritorij, na kojem je počela širiti svoje djelovanje ninska biskupija, u to je doba bio jednako u političkoj sferi Vizanta, košto i romanski gradovi Dalmacije. — Za to je samo jedno od dvoga moguće: ili je ta naredba (Lava III. Izavrijskoga) važila za čitavu Dalmaciju, ili se uopće nije nikada protezala na Dalmaciju“. „No, jer se glede pitanja pokrštenja Hrvata sa strane Rima izjavljuju složno nesamo pisani izvori romanski, nego i vizantinski, a njih umnažuju i učvršćuju i svi arheološki spomenici toga vremena, kao njegov najizrazitiji i najtačniji tumač, onda je jasno što treba u tome odabrati⁵⁴).

Ovom razlaganju Viktora Novaka treba da dodamo: a) Tačno je da su Hrvati primili kršćanstvo iz Rima. Pitamo se sada, kada je to bilo.

Vijesti, koje imamo o pokrštenju Hrvata vrlo su konfuzne, a arheološki nalazi odnose se samo na knezove i pojedina mjesta. Ali se ipak

⁵²) Einhardi. Vita Caroli Magni c. 15. ed. Pertz II. 451.

⁵³) Constantini Porfirogeniti De admin. imp. 29. ed. Bonn, s. 128.

⁵⁴) Novak Viktor, Pitanje pripadnosti splitske nadbiskupije u vrijeme njezine organizacije, Split, separ. otis. Vjesnika za arheologiju i povijest dalmatinsku, st. 20.

dade jasno razabrati, da su Hrvati pokršteni posljednjih godina VIII. stoljeća ili prvih godina IX. stoljeća i da je to pokrštenje išlo paralelno sa Karlovom ofenzivom u Istri i Dalmaciji protiv Vizantije od 797 godine dalje i sa podvlaštenjem Hrvata od strane franačkog cara Karla Velikoga.

„803 godine bila je čitava dalmatinsko-hrvatska oblast između mora, Raše, Vrbasa i Cetine pod franačkom vrhovnom vlasti, budući da je car tada predade na saboru u Regensburgu nadzoru furlanskoga markgrofa Kadaloha⁵⁵⁾. 812 priznade i Vizantija franačkoj državi vlast nad stečenim teritorijem. Dakle: Hrvati kao kršćani nisu ni mogli da su i htjeli da se pokore naredbi Lava III., jer su od vremena svog pokrštenja, koje su im donijeli Franci, bili u sklopu franačke države.

b) Tačno je da je život splitskih kršćana bio prije kršćanskog života među Hrvatima, samo je otvoreno pitanje, kada je taj život dobio svoju crkvenu organizaciju t. j. kada su splitski kršćani sebi izabrali svoga biskupa.

Vrlo važan rezultat rasprave Viktora Novaka u „Evangeliarum spalantense“, da je u Splitu krajem VIII (ili početkom IX) stoljeća postojala pisarska škola, jedina je zraka svjetla ubačena u splitsku crkvu VIII i početkom IX stoljeća. Iz pouzdanog izvora znamo, da u polovici VII stoljeća, nije u Splitu bilo organizovane crkve, jer da je bilo ne bi papa Ivan IV., i sam rodом iz Dalmacije, slao 640—642 godine opata Martina, da otkupljuje robove i ne bi splitski biskup dozvolio, da se iz Salone nose u Rim moći glavarova njegove crkve.

Pitanjem, kada je osnovana splitska biskupija, i da li je ona osnovana od Rima ili Carigrada, pozabavili su se mnogi naučnici i naši i strani.

Svi se naši naučnici slažu danas sa Bulić-Bervaldivem, da je Ivan Ravenjanin faktički postojao i da je on prvi splitski nadbiskup, kao i u tom, da je splitska nadbiskupija, osnovana u VIII stoljeću, i to u drugoj polovini toga stoljeća. Ali ko ju je osnovao, Rim ili Carigrad?

U svojoj „Povijesti Hrvata“ Šišić se ne izjašnjava ko je osnovao splitsku crkvu, da li Rim ili se ona osnovala i dobila svoje potvrđenje iz Carigrada. On pristaje uz mišljenje Bulić-Bervaldija, da je Ivan Ravenjanin istorijska ličnost i da je on živio u drugoj polovini VIII stoljeća. Prenos moći iz ruševina Salone u Split smatra Šišić legendom. O tome, ko je poslao Ivana Ravenjanina u Split, Šišić se ne izjašnjava, i ako bi se iz njegove argumentacije dalo zaključiti, da je to bio Carigrad a ne Rim⁵⁶⁾. Šišić tvrdi da su biskupi carskih dalmatinskih gradova poslije 817 godine, ako ne još prije, morali da priznavaju carigradskog patrijarha svojom vrhovnom glavom. On kaže, da su 732. „de

⁵⁵⁾ Šišić, Povijest Hrvata I. st. 307.

⁵⁶⁾ Šišić, Povijest Hrvata I. st. 295.

jure“ došle i dalmatinske biskupije — razumije se, koliko su postojale — pod jurisdikciju carigradskog patrijara naprosto kao direktni podanici carevi. „Ovo je pravilo teorija, ali dopuštam, da je u prvi kraj praksa mogla biti drugačija. Nije naime nimalo nevjerojatno, da su se i dalmatinske biskupije opirale — po primjeru svojih susjeda u Italiji — carevim ikonoklastičkim naredbama, i zato da je tada bila veza s heretičkim patrijarom slaba ili čak nikakova. Ali, ako će 787 poslije sedmog općenog crkvenog sabora carigradskoga, a ono najkasnije poslije sukoba s Karlom Velikim i poslije uređenja političkih pitanja i teritorijalnih prilika na istočnoj obali Jadranskoga mora mirom u Aachenu (803 i 812) i navlaš poslije raspra i rada mješovitoga povjerenstva godine 817 „de finibus Dalmatarum Romanorum et Slavorum“, bilo je bez sumnje uređeno i pitanje crkvene pripadnosti carske Dalmacije . . . Godina 817 najkasniji je mogući datum, od kojega su carski dalmatinski gradovi morali gledati u smislu vizantijskog državnog prava u carigradskom patrijaru svoju vrhovnu crkvenu glavu, kao što je i narod u caru gledao svoga direktnoga gospodara. Ovako može stvar da bude de facto, ali de jure ipak vrijedi godina 732“⁵⁷⁾.

Da je ovo naređenje cara Lava III vrijedilo za sav teritorij carstva, dakle i za Dalmaciju rekli su prije Šišića: Ludo Moritz Hartmann⁵⁸⁾, Fridrich Kattenbusch⁵⁹⁾, Pargoire⁶⁰⁾, a u prvom redu Gelzer, koji istina ne spominje Dalmaciju, ali zastupa odlučno mišljenje, da se granice carigradske crkve poslije naređenja cara Lava III pokrivale sa granicama carstva⁶¹⁾.

Protivno ovom mišljenju, koje najodlučnije zastupa Šišić, je drugo, koje je prije u nauci općenito bilo, a koje su napose istakli Jireček i Stanojević, a zastupa ga s argumentacijom Viktor Novak. Prema tome mišljenju Dalmacija nije potpadala pod naređenje cara Lava III, nego je ona bila i poslije ovog naređenja, kao i prije njega, podložna rimskoj kuriji. Stanojević kaže: „Dalmacija Salonitana je uvijek, kako izgleda, ostala van sfere interesa carigradske patrijaršije, koja nikada ni u to doba ni docnije, nije ni pokušala da dobije tu pokrajinu. Carigradska patrijaršija je stalno težila samo za tim, da sebi podloži ostale pokrajine balkanskog poluostrva, dakle pokrajine, koje su bile pod solunskim vi-

⁵⁷⁾ Šišić, Povijest Hrvata I. st. 689.

⁵⁸⁾ Ludo Moritz Hartmann, Geschichte Italiens im Mittelalter, sv. II. 2, Gotha 1903. 111—112.

⁵⁹⁾ Kattenbusch, Orientalische Kirche; Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche, XIV., Leipzig 1904, 439.

⁶⁰⁾ Pargoire, L'Église byzantine de 527 à 847, Paris 1905, 255—256.

⁶¹⁾ Gelzer, Das Verhältnis von Staat und Kirche in Byzanz, Historische Zeitschrift vol. 86, München 1901, 193 ss.

Gelzer, Ausgewählte kleine Schriften. Leipzig 1907, 57 ss., 103 ss.

karijatom⁶²). Isto tako izrično kaže da Dalmacija nije bila obuhvaćena ovim carevim narednjem Konstantin Jireček: „Istrien und Dalmazien wurden, so viel bekannt ist durch diese Massregel nicht berührt“⁶³), iznoseći za to kao argumenat, da se „biskupije Dalmacije i Istre ne spominju ni u jednom spisku biskupskih stolica grčke crkve“⁶⁴). To isto mišljenje, da je Dalmacija bila izuzeta od ove naredbe cara Lava ima i Rački⁶⁵). Iznesav razne argumente u potkrepu ove teze, Viktor Novak zaključuje: „očevidno je, da je carigradskom patrijarhu bila splitska nadbiskupija podložna samo za vrijeme takozvane shizme, a ni prije ni poslije god. 925, kad se i opet definitivno nalazi splitska nadbiskupija u sklopu rimske hierarhije“⁶⁶). U istoj raspravi on kaže, „da je splitska nadbiskupija kod svoje organizacije potpala pod rimskoga papu, a nikako ne pod carigradskog patrijarha“, slažući se potpuno s mišljenjem Bulić-Bervaldija, da je splitska crkva, odmah čim je osnovana, organizovana kao nadbiskupija i da je prvi splitski nadbiskup bio Ivan Ravenjanin⁶⁷).

III.

Iz spomenutih mišljenja izlazi, da su svi naši, a i strani naučnici, uzeli da je splitska crkva odmah osnovana kao nadbiskupija i da se to dogodilo u VIII. stoljeću. Mišljenja nisu, u koliko je nama moguće da zaključimo, tačna.

Kada su pojedine dalmatinske biskupije bile osnovane, nije moguće utvrditi, kao ni to, kada su bile obnovljene one, koje su u VII. stoljeću postojale, kao zadarska, rapska i krčka. Pitanje je, da li su te crkve prestale da postoje, a onda docnije bile obnovljene, ili su one nastavile svoj život, koji su imale ranije prije VII. stoljeća, prije dolaska Hrvata u ove krajeve. Jedino je, što možemo utvrditi, to, da se u VIII. stoljeću ne spominje nikada i ni od koga nijedna od starih dalmatinskih primorskih biskupija, i da se od svih njih spominje prva zadarska, odmah na početku IX. stoljeća, 805 godine. Ali nas ovdje interesuje samo Split. Dokumen-

⁶²) Stanojević Stanoje, Borba za samostalnost katoličke crkve u Nemanjićkoj državi. Beograd 1912, st. 14, 16, 17.

⁶³) Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters (*Denkschriften der K. Akademie der Wiss. phil. hist. Klasse*, BD. XLVIII, Wien 1901, st. 45-46).

⁶⁴) Jireček-Radonić, Istorija Srba, Beograd 1911, st. 165.

⁶⁵) Rački, Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća, Zagreb 1894. (Preštampano iz Rada 70 - 106) st. 73.

⁶⁶) Novak Viktor, Pitanje pripadnosti splitske nadbiskupije u vrijeme njezine organizacije, Split, *Vijesnik za arheologiju i Povijest Dalmatinsku* god. 1923., poseban otisak, str. 38.

⁶⁷) Ibid.

tarno može se utvrditi postojanje splitske biskupije tek u četrdesetim godinama IX. stoljeća, kad je knez Mislav dao splitskoj crkvi neke posjede. Za to vrijeme spominje Toma, da je u Splitu bio nadbiskup Justin. Mi smo vidjeli, da je Toma naveo samo one biskupe, za koje je našao bilo kakovu sigurnu dokumentarnu potvrdu i ustanovili smo za sve njih, osim za Justina, da ih možemo još i danas dokumentima utvrditi. Isključujemo zato mogućnost, da je Toma nabacio Ivana Ravenjanina bez dokumentarne potvrde.

Iz Tome su nam poznata ova fakta:

- a) da je Ivan Ravenjanin bio izabran od Splicićana za biskupa;
- b) da je on bio prvi splitski biskup;
- c) da ga je posvetio rimski papa;
- d) da je Ivan obilazio krajeve Dalmacije i Hrvatske i propovijedao kršćanima;
- e) da je on bio rodnom iz Ravene;
- f) da je on iz Solina prenio u Split tobožnje moći Sv. Dujma i Anastasija.

Ovo bi bila jezgra Tominog pripovijedanja i mi je imamo da dovedemo u sklad sa drugim istorijskim utvrđenim faktima.

Splitska biskupija nije bila osnovana u VII. stoljeću. Već taj fakat da je Ivan Ravenjanin prenio moći Svetog Dujma i Anastasija iz Solina u Split, pokazuje da se to nije moglo dogoditi u VII. stoljeću, kada je u tom stoljeću, i to 641—42 godine, sam papa dao prenijeti njihove moći u Rim, sahraniti ih u Lateranu i nad njima načiniti krasan mozaik. Uspomena na to bila je još i suviše svježa u krugovima rimske kurije, a da za to ne bi doznao novi biskup, koga papa posvećuje za nasljednika starih salonitanskih biskupa. Nevjerojatno je pak da bi taj novi biskup, znajući za to, mogao da prenosi iz Solina u Split tobožnje moći svetih mučenika. To se moglo dogoditi mnogo kasnije, kada je uspomena na to bila izbljedila, dakle bar nekoliko generacija poslije stvarnog prenosa ovih moći iz Dalmacije u Rim, dakle ni u VII., a ni u prvoj polovini VIII. stoljeća.

732. g. izdao je car Lav III. Izavrijac naredbu, kojom je izuzimao od papske jurisdikcije uz ostalo i Ilirik, dakle i Dalmaciju⁶⁸).

Odsada unapred bilo je isključeno da papa, sve dotle dok je Dalmacija priznavala i osjećala vlast Vizantije, dakle dok je bila sastavni dio carstva, posveti bilo kojeg biskupa u Dalmaciji. To se moglo dogoditi samo onda, kada je carske vlasti u Dalmaciji nestalo, ili je bila samo nominalna. Kada je to bilo?

God. 775. umro je vizantinski car, sposobni i energični Konstantin VII. Kopronymos (741—775) a naslijedio ga je njegov sin Lav IV. Karlo

⁶⁸) Mansi, *Collectio conciliorum* vol. XIII. 808; *Monumenta Germ. hist. Epp.* vol. VI., Berlin 1912, 438—439.

Veliki, koji je u Italiji već od ranije sprovodio politiku svoga oca Pipina, koji je od Langobarda uzeo stare vizantijske krajeve za sebe, dođe u sukob sa samim carstvom.

776 godine osvojiše Franci Furlansku i postadoše susjedi vizantijskoj Istri.

780 godine umre car Lav IV. i naslijedi ga njegov sin Konstantin VI. Kako je on bio još dijete vladala je zapravo carica Irena, koja je željela da se njezin sin, car Konstantin vjenča sa Karlovom kćerju Rotrudom. Ova njena nastojanja za približenje zapadu bila su pojačana i njenim radom da se riješi pitanje ikona na način, koji bi zadovoljio i papu. Posljedica toga bio je nikejski sinod 787 godine, koji je u tom pogledu doveo do izmirenja. Ali sva ta nastojanja carice Irene razbila su se o imperijalističke namjere Karla Velikoga. Kad Karlo prisili 787 godine beneventansku vojvodinu da mu prizna vrhovnu vlast, dođe do rata između njega i Vizantije. Vizantijske čete u Kalabriji bjehu potučene. Sada započe Karlo na drugoj strani ofenzivu protiv Vizantije, i to na Istru, koju osvoji. Kada je 791 kretala Karlova vojska na Avare, Istra je u rukama Karlovim i njezin se dux spominje među Karlove „vjerne“⁶⁹⁾!

Je li flota Karlova sina Pipina istovremeno osvojila i dalmatinske gradove, nije moguće točno kazati, ali je to vjerovatno. Annales Laure-shamenses kažu za 791 godinu, govoreći o ratu sa Avarima i ovo: „Sed et ille tunc eius exercitus, quem Pippinus filius eius de Italia transmisit, ipse introivit in Illyricum et inde in Pannonia...“⁷⁰⁾.

Iz ovih riječi je sasvim jasno, da je Pipin iz Italije poslao vojsku u Ilirik, a odavle da je ona ušla u Panoniju. Znamo da je Istra uvijek računana u Italiju, — to je t. zv. regio X. — i da je Italija graničila sa Panonijom. Znamo i to da je Italija graničila sa Dalmacijom na rijeci Raši, a sa Panonijom planinom Risnjak i Kapelom. Očito je iz gornjih riječi, da je u ovo doba, dakle u VIII. stoljeću, na zapadu računana Dalmacija u Ilirik. Dakle je Pipin svoju vojsku iskrcao negdje na obali Ilirika, t. j. na obali od Raše na jug. Ovo iskrčavanje u Ilirik bilježe anali kao osvojenje, najprije Ilirika, a onda Panonije. Najvjerojatnije je, da je ta vojska iskrkana bila u današnjem hrvatskom primorju, ali nije isključeno, da je

Gelzer Georgii Cyprii descriptio orbis Romani, Leipzig, 1892, st. 27.

Gelzer, Die kirchliche Geographie Griechenlands vor dem Slaveneinbruche; Zeitschrift für wissenschaftl. Theologie XXXV., Leipzig 1892, 419—436.

Gelzer, Byzantinische Kulturgeschichte, Tübingen 1909, 95.

Gelzer, Das Verhältnis vom Staat und Kirche, 103—106.

Šišić, Povijest Hrvata I. 685—689.

⁶⁹⁾ *Epistolae Carolinae* ep. 6, Jaffe, Monumenta Carolina, Berlin 1867, p. 349.

⁷⁰⁾ *Monumenta Germaniae Historica*. SS. t. I., Annales Laureshanenses ad a. 791; Rački, Documenta I. 296.

to bilo možda i u današnjoj Dalmaciji. Svakako je sigurno, da je 803 godine bila Dalmacija i to tadašnja, t. j. ona koja je vrijedila kao takova u internacionalnim odnosima, a ne samo ona poslije ahenskoga mira, u vlasti Franaka. Tada je na saboru u Regensburgu car Karlo predao Dalmaciju furlanskom markgrofu Kadolahu⁷¹⁾.

Osvojivši cijelu Dalmaciju t. j. i primorske gradove i hrvatske krajeve, Karlo Veliki započe sa velikom akcijom za pokrštenje Hrvata. To se zbilo oko 800 godine. Istovremeno sa pokrštenjem Hrvata, započe on akciju oko obnavljanja starih biskupija u primorskim gradovima. Tada je došao u Hrvatsku i Karlov misionar Ivan iz Ravene, koga Splićani izabraše za svog biskupa. Splitska crkva uze naziv salonitanske.

IV.

Sam Toma kaže, da je upotrebio za svoju istoriju „partim scripta, partim relata, partim opinionones sequentes“⁷²⁾. Na drugom mjestu on pripovijeda, kako je prispio u Split „neki Adam Parižanin, odlično vaspitan u nauci, putujući u Grčku da tamo grčko znanje stekne. Njega primi nadbiskup Laurencije sa dužnim počastima i zamoli ga, da „passiones“ (legende mučeništva) blaženih mučenika Dujma i Anastasija, koje bjehu ranije napisane vulgarnim jezikom, ispiše sjajnim stilom. On to rado prihvati, i uzevši građu iz starih historija obnovi legende obiju mučenika dosta krasnim („lepido“) stilom“⁷³⁾.

Sačuvala su nam se legende o prenosu moći sv. Dujma i Anastasija iz Salone u Split, vjerovatno kompilovane od Adama Parižanina⁷⁴⁾. Ali osim ovoga i osim Tome, sačuvala nam se legenda o prenosu, koja se legenda u XVII. st. nalazila u jednom pergamentnom kodeksu u splitskoj crkvi⁷⁵⁾.

Upadaju u oči neke razlike u ovoj legendi, koja nije vezana uz povratak Salonitanaca sa otoka i useljenje u Dioklecijanovu palaču, kako je to Toma povezao. „Johannes — kaže ova legenda — huius nominis primus arhiepiscopus ecclesiae spaletensis . . . cupiens sacras reliquias sanctorum martyrum Domnii et Anastasii ex ruinis celeberrimae urbis Salonarum eruere . . . ad Salonarum ruinas, ubi basilica fuerat, se alacriter confert. Locus in quo sacri loculi latitabant, subterraneis fornicibus inclusus, etsi notus quibusdam esset, vepres tamen et virgulta illum maxime contegebant“⁷⁵⁾.

⁷¹⁾ Šišić, Povijest Hrvata I. 308.

⁷²⁾ Toma Arch., c. VII., ed. cit. st. 24.

⁷³⁾ Ibid. c. XVI., ed. cit. st. 48.

⁷⁴⁾ *Acta Sanctorum*, Venetiis 1738, Aprilis, Tom. II. st. 8. Documenta I. st. 288.

⁷⁵⁾ Farlati, *Illyricum Sacrum* I. 474, III. 31.

Sasvim je drugačija ova posljednja rečenica kod Tome. Kod njega ona glasi: „Eodem tempore (t. j. poslije povratka sa otoka) . . . abierunt Salonam, ingredientsque basilicam episcopii, confusa et dissipata omnia repererunt; repletus enim erat locus ille ruinosus tectis, congestisque incendiorum cineres vepres iam et virgulta produxerant, ita ut quamvis adhuc aliqui superessent, qui locum sciebant, tamen quia tumba ipsius subterraneis fornicibus absconsa latuerat, non facile discerni poterat, unde corpus beati Domnii tolleretur⁷⁷⁾).

U legendi publikovanoj od Farlati-a rečeno je, da je mjesto gdje su bili pokopani Sv. Dujam i Anastasije, „*bilo poznato nekima*“, što potpuno odgovara: postojala je naime predaja da su oni pokopani u Saloni, u jednoj bazilici. To odgovara i fakti, da su još u VII. stoljeću moći spomenutih svetaca prenesene iz Salone u Rim, dok Tomina vijest da su još nekoji živjeli, koji su znali za to mjesto potpuno je protivna istorijskim faktima.

Ova legenda, koja je sigurno starija od Tomine istorije, pripovijeda fakat tako, kao da se on dogodio onda, kad više nije bilo onih, koji su živjeli u vrijeme propasti Salone, nego su za to mjesto doznali po predaji.

V.

Car Lav III. Izavrijac započeo je 726 godine odlučnu borbu protiv ikona, 731 godine on je energično dao osjetiti papi, koji se njegovim narednjima opirao, da zna i da pribavi poštovanje svojoj volji. Istovremeno je car Lav III. ustao ne samo protiv ikona nego i protiv poštovanja svetačkih moći⁷⁸⁾.

Kad je car Lav III. umro ne samo da nije prestao ovaj odlučni stav vizantijskog carskog dvora protiv ikona i svetačkih moći, nego je on postao još odlučniji. Sin Lava III., energični i vanredno pametni car Konstantin V. Kopronymos (741—775), istupio je mnogo odlučnije protiv boraca za ikone nego njegov otac: on je neke od vođa pokreta za ikone dao krvavo mučiti, istupao protiv njihovih manastira i oduzimao njihova manastirska dobra. Vizantijski su biskupi bili sada uz cara, pa su na državnom sinodu 754 godine potpuno odobrili carevu politiku⁷⁹⁾.

⁷⁶⁾ Farlati, III. Sacr. I. 474, III. 31.
Rački, Docum. I. st. 290.

⁷⁷⁾ Toma Arch., c. XII., ed. Rački st. 34.

⁷⁸⁾ Hergenröther, o. c. st. 22.

⁷⁸⁾ German, De haeres. et synod. c. 42, ed. Mai st. 62, cfr.
Hergenröther, Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte II. st. 18.

⁷⁹⁾ Mansi, Sanctorum conciliorum nova et amplissima collectio, XIII. 205 ss.

Konstantin V. Kopronymos bio je odlučan protivnik ikona i poštovanja svetačkih moći. Moći Sv. Eufemije bjehu izvučene iz njene crkve u Halkedonu i bačene u more⁸⁰).

Kako vidimo i car Lav III. Izavrijac i car Konstantin V. Kopronymos su odlučni protivnici poštivanja moći svetaca. Svojoj volji znali su oba cara da u svom carstvu pribave puno poštovanje i rimski je papa teško osjetio, kada se toj volji odupro.

Dalmacija cijela, a s njom i Split, bila je i za cara Lava III. Izavrijca i za cara Konstantina V. Kopronymosa sastavni dio carstva. Za to je isključena mogućnost, da se od vremena, kad je car Lav 731 godine svoje riješenje u borbi protiv ikona potvrdio čuvenim naređenjem, kojim papi oduzima uz ostalo i Ilirik, pa sve do smrti cara Konstantina V., 775 godine, mogle u Dalmaciji da prenesu bilo koje svetačke moći, dakle ni one iz Salone u Split.

To je bilo moguće u cijelom carstvu tek poslije 787 godine t. j. poslije rješenja II. nicejskog sinoda, koji je naređivao, da se crkve imaju da posvećuju upravo sa svetačkim moćima. Sedmi kanon ovog sinoda glasi:

VII. Quod templa noviter sine reconditis sanctorum reliquiis dedicata oporteat suppleri.

Ait Paulus divinus apostolus: Quorumdam peccata manifesta sunt, quorumdam peccata autem et subsequuntur. Peccatis ergo praevenientibus, & alia peccata his accidunt. Impiam itaque Christianos accusantium haeresim & aliae impietates subsecutae sunt. Sicut enim venerabilium imaginum vultum abstulerunt ab ecclesia, ita et alios quosdam mores deseruerunt, quos & oportet renovari, & secundum scriptam legislationem denuo detineri. Quotquot ergo venerabilia templa consecrata sunt absque sanctis reliquiis martyrum, definimus in eis reliquiarum una cum solita oratione fieri positionem. Et si a praesenti tempore inventus fuerit episcopus lipsanis consecrare templum, deponatur, ut ille qui ecclesiasticas traditiones transgreditur⁸¹).

Prema ovome isključeno je da je Ivan Ravenjanin prenio tobožnje moći Sv. Dujma i Anastasija prije 787 godine. Kako je pak taj prenos uslijedio odmah poslije njegova posvećenja za biskupa, to je to posvećenje uslijedilo svakako poslije 787 godine.

⁸⁰) Hergenröther, o. c. st. 22.

⁸¹) Mansi, Sanctorum conciliorum etc. XIII. 428, canon VII.

VI.

Toma kaže jasno, da je Ivan Ravenjanin bio u Dalmaciji i Hrvatskoj i da je tamo propovijedao kršćanima. Dokazano je, da su Hrvati pokršteni krajem VIII. stoljeća ili početkom IX., dakle Ivan ne bi bio mogao propovijedati Hrvatima kršćanima prije ovog vremena, što samo potvrđuje, da je Ivan Ravenjanin došao u Dalmaciju krajem VIII. ili početkom IX. stoljeća.

Viktor Novak je dokazao da je krajem VIII. stoljeća postojala u Splitu pisarska škola, i da je u to vrijeme morala postojati i biskupija. Paleografski argumenti Viktora Novaka upućuje nas i u početak IX. i u kraj VIII. stoljeća.

Karaman je dokazao, da je sarkofag u krstionici u Splitu načinjen krajem VIII. ili odmah na početku IX. stoljeća.

Iz svega toga izlazi da su Splitski izabrali svoga prvog biskupa Ivana Ravenjanina u doba pokrštenja Hrvata, kada primorska Dalmacija nije bila u vlasti Vizantije. U to je vrijeme papa izabranog biskupa i posvetio.

Prema tome je prvi biskup Ivan Ravenjanin postao biskup između 791 i 809 godine. Iza njega je bio na čelu splitske crkve Justin, kome je hrvatski knez Mislav poklonio neke posjede, a njega je naslijedio Petar, prijatelj hrvatskog kneza Trpimira.

812 godine sklopljen je achenski mir između Vizantije i cara Karla. Po tom miru pripali su dalmatinski gradovi: Split, Zadar, Trogir, Dubrovnik, Kotor, Rab, Cres i Osor Vizantiji. Još prije ovog mira, odmah poslije 809 godine, kada je Vizantija ove gradove opet osvojila, oni su — prema tadašnjem vizantijskom zakonu — morali da priznaju vrhovnu vlast vizantijskog patrijara u crkvenom pogledu i da ostave Rim, ne samo iz crkvenih nego još više iz političkih razloga, budući da su tada biskupi na zapadu imali i veliki uticaj i bili u službi Karlove politike.

Splitska je crkva dakle osnovana krajem VIII. ili početkom IX. stoljeća, i prvoga je splitskog biskupa potvrdio Rim, u vrijeme kada Split nije priznavao vizantijsku vrhovnu vlast. Kad je Split ponovo 809 godine došao pod Vizantiju, on je, na osnovu staroga zakona, koji je predviđao da se granice carstva pokrivaju sa granicama patrijaršije carigradske, došao pod carigradskog patrijara. To se onda u Ahenu definitivno i ugovorilo.

Osnutak grada Splita.

Mi smo utvrdili da su Splitsani izabrali svog prvog biskupa najranije 791 godine. Tada su oni i prenijeli neke moći, za koje se reklo, da su Sv. Dujma i Sv. Anastasija iz Solina u Split. Prije toga vremena Split nije imao biskupa. Samo se od sebe sada postavlja pitanje, kada i kako je Split osnovan.

Toma pripovijeda, da je neki Severus nagovorio Solinjane, koji bjehu pobjegli na otoke, da se vrate na kopno, savjetujući ih, zbog toga što je bilo opasno naseliti se na ruševinama Salone, da se nasele u Dioklecijanovu palaču, dotle dok u zgodnijim prilikama budu mogli obnoviti Salonu. Oni su ga poslušali, ostavili otoke, došli na kopno i nastanili se u Dioklecijanovu palaču⁸²).

Ali mi imamo, osim Tome, još jednog pisca, za 300 godina starijeg od Tome, koji je mogao i u samom Carigradu mnogo toga doznati, a koji je znao za tradiciju u Splitu prije Tome. To je car Konstantin Porfirogenit.

Toma nije poznao Porfirogenitove spise, ali je za neke svoje navode imao vjerovatno iste izvore. Mi ćemo navesti paralelno neke događaje, o kojima oba ova pisca govore.

Konstantin Porfirogenit.

Ἐπιτομὴ τῆς ἱστορίας τοῦ βασιλεῦς Κωνσταντίνου Πορφυρογένετου· ὅτι Διοκλητιανὸς ὁ βασιλεὺς πάντοτε τῆς χώρας Δελματίας ἠγάσθη, διὸ καὶ ἀπὸ τῆς Ῥώμης λαὸν ἁγαγὼν μετὰ τὰς φραμυλίας αὐτῶν ἐν τῇ αὐτῇ τῆς Δελματίας χώρᾳ ταύτους κατεσκήνωσεν. οἱ καὶ Ῥωμαῖνοι προσηγορεύθησαν διὰ τὸ ἀπὸ Ῥώμης μετοικισθῆναι. καὶ ταύτην μέχρι τῆς σήμερον τὴν ἑπωνυμίαν ἑναποφέρουσι. οὗτος οὖν ὁ βασιλεὺς Διοκλητιανὸς καὶ τὸ τοῦ Ἀσπλάθου κάστρον φιλοδόμησε, καὶ ἐν αὐτῷ παλάτια ἐδείματο λόγου καὶ γραφῆς ἀπάσης ἐπέκεινα, ὧν καὶ μέχρι τῆς σήμερον τῆς παλαιᾶς εὐδαιμονίας λείψανα φέρονται, κἄν ὁ πολὺς χρόνος αὐτὰ κατηγάλωσεν . . .

. . . Καὶ γὰρ πλησίον τῆς θαλάσσης ὑπὸ τὸ αὐτὸ κάστρον ἔστι τὸ ἐπιλεγόμενον

⁸²) Toma Arch. c. X. ed. cit. s. 31, 32.

⁸³) Toma Arch. c. IV. ed. cit. 11.

Toma Arhidakon

(Diocletianus) . . . quia Dalmatinus erat origine,

. . . nobilius aedificium prope Salonam edificari iussit in modum urbis munitissime, quasi imperiale palatium, in quo templa facta sunt ydolorum Iouis, Asclepii, Martis, sicut apparet usque in hodiernum diem⁸³).

Σαλώνα, μέγεθος ἔχον τὸ ἕμισυ Κωνσταντινουπόλεως.

. . . οἱ ἐκείθεν τοῦ ποταμοῦ Σκλάβοι, οἱ καὶ Ἄβαροι καλούμενοι . . . , διαπεράσαντες οἱ προσηρημένοι Σκλάβοι τὸν ποταμὸν ἤλθον εἰς τὴν κλεισοῦραν . . . διελθόντες δὲ εὐθὺς τοὺς Ῥωμάνους οὗτοι ἐξήλασαν καὶ τὴν Σαλώνα τὸ προσηρημένον κάστρον ἐκράτησαν . . . οἱ δὲ λοιποὶ Ῥωμᾶνοι εἰς τὰ τῆς παραλίας κάστρα διεσώθησαν, καὶ μέχρι τοῦ νῦν κράτουσιν αὐτά. ἅτινά εἰσι τάδε κάστρα, τὸ Ῥαοῦσιν, τὸ Ἀσπάλαθον, τὸ Τετραγγούριν, τὰ Διάδωρα, ἡ Ἄρβη, ἡ Βέκλα καὶ τὰ Ὀφαρα. ὧν τινῶν καὶ οἰκίτηρες μέχρι τοῦ νῦν οἱ Ῥωμᾶνοι καλοῦνται⁸⁴).

(Δελματία) πλὴν παρελήφθη παρὰ τὴν Σκλαβινικῶν ἐθνῶν τρόπῳ τοιαύτῃ. κάστρον ἐστὶ πλησίον Ἀσπαλάθου ὃ Σαλώνα λέγεται, ἔργον Διοκλητιανοῦ βασιλέως. ἀλλ' ἡ μὲν Ἀσπάλαθος καὶ αὐτὴ παρὰ Διοκλητιανοῦ ἐκτίσθη, καὶ τὰ αὐτοῦ βασιλικὰ ἐκείσε ἐτόγγανον.

[οἱ Ἀβάρεις] . . . pošto su lukavštinom ušli u Salonu . . . κατέσφαξαν οὖν πάντας τοὺς τῆς πόλεως, καὶ ἔκτοτε κατεκράτησαν πᾶσαν τὴν χώραν Δελματίας καὶ κατεσκήνωσαν ἐν αὐτῇ. μόνα δὲ τὰ πρὸς θάλασσαν πολίχνη οὐ συνέδωκαν αὐτοῖς, ἀλλὰ κατεῖχοντο παρὰ τῶν Ῥωμαίων διὰ τὸ εἶναι τὸν πόρον τῆς ζωῆς αὐτῶν ἐκ τῆς θαλάσσης. ἰδόντες οὖν οἱ Ἀβάρεις καλλίστην οὖσαν τὴν τοιαύτην γῆν κατεσκήνωσαν ἐν αὐτῇ⁸⁵).

(Gothi) . . . in ciuitatem subito irrupentes fugientes a tergo cedere, nulli occursanti parcere, ignem domibus apponere non cessabant . . . (ciuitatem) breui hora in carbonem et cinerem redegerunt . . . Quis autem enumerare ualeat, quot miseros ciues, quot puellas infelices, quot pueros abduxere captiuos? Quis commemoret eorum multitudinem, quos uorauit gladius, quos consumpsit incendium, quos mare absorbit fugientes? . . . unusquisque de sua familia anxius, cum rebus, quas de funere patriae subripuisse poterat,

⁸⁴) Constantini Porphyrogeniti, De administrando imperio cap. 29, ed. Bonn p. 125–128.

⁸⁵) Cost. Porphyr. o. c. gl. 30. ed. cit. st. 140–143.

Ἵτι τὸ Ἀσπαλάθου κάστρον, ὅπερ παλάτιον μικρὸν ἐρμηνεύεται, ὁ βασιλεὺς Διοκλητιανὸς τοῦτο ἐκτίσεν· εἶχε δὲ αὐτὸ ὡς ἴδιον οἶκον, καὶ ἀλλήν οἰκοδομήσας ἔνδοθεν καὶ παλάτια, ἐξ ὧν τὰ πλείονα κατελύθησαν. σώζεται δὲ μέχρι τοῦ νῦν ὀλίγα, ἐξ ὧν ἐστὶ τὸ ἐπισκοπεῖον τοῦ κάστρου καὶ ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Δόμνου, ἐν ᾧ κατὰκειται ὁ αὐτὸς ἅγιος Δόμνος, ὅπερ ἦν κοιτὼν τοῦ αὐτοῦ βασιλέως Διοκλητιανοῦ. ὑποκάτω δὲ αὐτοῦ ὑπάρχουσι εἰληματικαὶ καμάραι, αἵτινες ὑπὲρ φουκακὰ ἐν αἷς τοῦ παρ' αὐτοῦ βασιλευμένου ἁγίου ἐναπέκλειεν ἀπηνῶς. ἀπόκειται δὲ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ κάστρῳ καὶ ὁ ἅγιος Ἀναστάσιος⁸⁶⁾.

Do propasti Salone Toma Arhidakon slaže se sa Porfirogenitom, ali onda dalje pripovijeda sasvim drugačije. *Porfirogenit* kaže, da su Sloveni (ili Avari) osvojili Salonu, a da su „ostali Rimljani ostali sačuvani u primorskim gradovima, koje i sada imaju, a ti su (gradovi): Dubrovnik, Split, Trogir, Zadar, Rab, Krk i Osor“. Toma naprotiv kaže, da su Salonitanci pobjegli na razne otoke, a neki još i dalje. Ti su otoci bili: Šolta, Brač, Hvar, Vis i Korčula. Tamo su se oni organizovali i počeli svaki svoj posao, a neki su izabrani mladići oružali liburne i napadali Slovene na primorju. I tako su Salonitanci „mnogo vremena ostali na otocima“.

⁸⁶⁾ Toma Arch. o. c. gl. VII., VIII. ed. cit. st. 27, 28.

⁸⁷⁾ Toma Arch. c. IV. ed. cit. st. 11.

⁸⁸⁾ Ibid. c. X. ed. cit. st. 32.

⁸⁹⁾ Const. Porph. De adm. imp. c. 29.

quo diuerneret, cogitabat . . . confuse et inordinate ad naues conscenderant . . . Quasi ebrii uel amentes, nonnisi in sola fuga presidium exquirentes, nesciebant quam tutius arriperent uiam. Postquam procul iam a litore rates subduxerant, sparsim alii ad alias insulas properabant; alii uero nec in insulis se satis tutos posse fieri arbitantes, longius remigabant⁸⁸⁾.

Hoc scilicet edificium Spalatum dictum est a palththeo, quod antiqui spaciosum dicebant palatium⁸⁷⁾.

Et quia spatiosum erat palatium, Spalatum appellare ceperunt⁸⁸⁾.

Za stari *Epidaurum* kaže Toma da su ga razorili neki Rimljani, koji su protjerani iz Rima došli u ove strane i sagradili *Dubrovnik*.

Jedan dio ovih izbjeglica — kako to Toma prikazuje — pošao je sa otokâ, da nađe sebi zgodno mjesto za naselje, pa, našavši podrtine jednog porušenog starog grada, naseliše se tu i prozvaše ga, po salonitanskoj rijeci Yader, Yadria (Zadar)⁹⁰).

Jedan drugi dio Solinjana, i to onih, koji bjehu izbjegli na obližnje otoke, vrati se — kako Toma piše — pod vodstvom nekog Severa na kopno i naseli se u Dioklecijanovu palaču, uzevši i nakrcavši u lađe sve što su imali na otocima⁹¹). Ali, kad su vođe „Gota“ doznali za njihov povratak na kopno, počеше da ih progone i nisu im dozvoljavali da izadu iz grada. Zbog toga su Splitsani poslali poslanstvo u Carigrad, da traže dozvolu „carevâ“ da stanuju u Splitu, i da slobodno posjeduju teritorij stare Salone, t. j. da mogu imati posjeda izvan Splita. Poslanstvo se vrati noseći povoljni „sacrum rescriptum dominorum principum“, a vođe Gota i Slovena primiše naređenje da Splitsane puste na miru.

Ispričavši ovako postanak Splita Toma nastavlja sa pripovijedanjem o osnutku splitske crkve po Ivanu Ravenjaninu. Severus, predvodnik salonitanskih izbjeglica i osnivač Splita darova nadbiskupu Ivanu jednu ugaonu kulu Dioklecijanove palače i zgradu za biskupiju.

Da je cijelo ovo Tomino pripovijedanje netačno, vidi se očito iz samog njegovog teksta. Toma govori o tome, da su prvi Splitsani poslali poslanstvo „ad imperatores Constantinopolitanos“ i da su donijeli iz Carigrada „rescriptum dominorum principum“, što nikako nije moglo da bude prije druge polovine IX stoljeća i što se potpuno podudara sa pripovijedanjem cara Konstantina Porfirogenita, koji pripovijeda, da se to zbilo za njegova djeda cara Vasilija I. Porfirogenit kaže:

Ἐφ' οὗ δὲ κατεσκήνωσαν οἱ εἰρημένοι Σκλάβοι, κατεκράτησαν πᾶσαν τὴν περίχωρον Δελματίας. ἐργάζοντο δὲ τὰ κάστρα τῶν Ῥωμαίων τὰς νήσους, καὶ ἔζουν ἐξ αὐτῶν. ὑπὸ δὲ τῶν Παγανῶν καθ' ἑκάστην ἐπαιχμαλωτιζόμενοι καὶ ἀφανιζόμενοι κατέλιπον τὰς τοιαύτας νήσους, βουλόμενοι εἰς τὴν ἤπειρον ἐργάζεσθαι. ἐκωλόηοντο δὲ παρὰ τῶν Χρωβάτων· οὐπω γὰρ ἐτέλουν αὐτοῖς φόρους, ἀλλὰ πάντα ἄπερ ἀρτίως παρέχουσι τοῖς Σκλάβοις, τῷ στρατηγῷ ταῦτα παρῆχον. ἀδύνατος δὲ ἔχοντας τοῦ ζῆν προσήλθον Βασιλείῳ τῷ αἰοδίμῳ βασιλεῖ, ἀναδιδάξαντες τὰ εἰρημένα πάντα, ὁ οὖν αἰοδίμος ἐκείνος βασιλεὺς Βασίλειος προστρέψατο πάντα τὰ διδόμενα τῷ στρατηγῷ δίδεσθαι παρ' αὐτῶν τοῖς Σκλάβοις καὶ εἰρηνικῶς ζῆν μετ' αὐτῶν . . .⁹²).

⁹⁰) Toma Arch. c. IX.

⁹¹) Toma Arch. c. X.

⁹²) Const. Porph., o. cit. c. 30, ed. cit. st. 146—147.

Tu Konstantin Porfirogenit govori o djelima svoga djeda Vasilija I, dakle o onome, što je on tačno znao, pa mu to moramo vjerovati. Iz tog njegovog pripovijedanja izlazi:

1. da su stanovnici rimskih gradova obrađivali zemljišta na otocima i od toga živjeli;

2. da su ih Sloveni i tamo u tom poslu spriječavali, hvatali ih i ubijali, zbog čega da su napustili otoke i riješili da obrađuju polja na kopnu;

4. to im nisu htjeli Hrvati da dozvole bez odštete;

5. u toj nevolji obrate se oni caru Vasiliju;

6. car je naredio da novac, koji su do sada plaćali strategu (t. j. carskom namjesniku u Dalmaciji), daju Slovenima, eda od njih imaju mira. To su oni i poslušali.

Tomino se pripovijedanje osniva na istome. „Imperatores“ i „principes“ nisu mogli, da poslije propasti Salone, budu prije vremena carapisca Konstantina Porfirogenita, nego samo car Mihajlo (842—867) i cesar Bardas ili car Mihajlo i cesar Vasilije (od 26 maja 866 do 23 sept. 867), ili car Vasilije (867—886) i njegova dva sina i suvladara Lav i Aleksandros. Istina je da je i car Heraklije imao suvladare, ali to je bilo do 640 godine. I 641 godine bili su suvladari njegovi sinovi Konstantin II. i Herakleon. Ali je nemoguće da je u ovo burno doba, kad je Salona tek razorena bila i kada još nije moglo da bude govora o organizovanoj hrvatskoj državi, carstvo prepustilo neke svoje prihode Hrvatima⁹³). Kako Konstantin Porfigenit kaže izričito, da je dalmatinskim gradovima omogućen posjed teritorija izvan gradskih bedema za njegova djeda cara Vasilija, to je moglo da bude ili 866—867 godine, kada je Vasilije bio suvladar cara Mihajla ili poslije 867 godine, kada je on imao kao suvladare svoja dva sina, ali nikako ne prije ovog vremena. Toma je sigurno našao zabilježeno, da je Split dobio privilegij od careva, kojim mu oni opraštaju davanje carskom namjesniku i određuju, da to daje Hrvatima, ali bez oznake godine, samo sa oznakom vladara, i to onda metnuo u doba, kad se to po njegovom mišljenju moglo da dogodi, u VII stoljeće.

Vidjeli smo, da se ono, što Toma pripovijeda o prenosu moći Sv. Dujma i Anastasija, može odnositi samo na VIII stoljeće ili prve godine IX, vidjeli smo da su Splitski dobili garanciju da slobodno obrađuju teritorij izvan gradskih bedema najranije 866 godine, a nemamo nikakova razloga da posumnjamo, da je Porfirogenit sasvim ispravno naveo motivaciju molbe, koju su splitski poslanici prikazali caru, dakle to, da su dosada imali

⁹³) Šišić, Povijest Hrvata I, st. 282, n. 35.

posjede bar na otocima, a odsada da nemaju ni to. Očito je, da je Toma kasnije događaje prenio za cijela 2 stoljeća natrag, pa je fakat da su neki Splitski morali u IX. stoljeću napustiti svoje posjede na otocima i tražiti ih na kopnu, gdje su ih i dobili, a onda sa otoka doveli svoje težake i prenijeli na kopno sve pokretno dobro, označio i opisao kao povratak starih Salonitanaca sa otoka i ulazak njihov u Dioklecijanovu palaču.

Prema tome je sve ono, što Toma pripovijeda u glavama X, XI i XII legenda, stvorena na osnovu kasnijih istorijskih fakata i prenesena u VII stoljeće.

Da Toma može da ovu legendu uzme kao fakat, kaže, da je dio Salonitanaca pobjegao na otoke. U svom spisu on kaže, da ih je vrlo mnogo poginulo i bilo zarobljeno, velik dio potopio se na bijegu u valovima, ali se ipak jedan dio spasio na otocima.

Prema Tomi Dioklecijanova je palača ostala pusta sve do povratka Salonitanaca, koji su u nju, praznu, ušli.

Već sam ovaj posljednji fakat očito govori, da je cijela ta Tomina pripovijest o ulasku Salonitanaca u Split izmišljena. Ta, kako bi to bilo moguće, da Slaveni (i Avari) poruše Salonu, a da na samih 6 kilometara od Salone puste na miru praznu i napuštenu palaču, koja je bila cio jedan utvrđeni grad? Prema Tomi, Salonitanci su na otocima ostali dosta dugo, jer su onda, kad su pošli da nađu moći Sv. Dujma i Anastasija bili samo još neki živi (*quamvi aliqui superessent qui locum sciebant*)⁹⁴). Dakle je na otocima izrasla jedna nova generacija, koja nije poznavala salonitanske stare svoje bazilike. I kroz sve ovo vrijeme pustili su Hrvati i Avari u miru pustu Dioklecijanovu palaču, čekajući da se u nju usele stanovnici stare Salone!

Sasvim drugačije pripovijeda o svemu tome Konstantin Porfirogenit. On kaže, da su Sloveni, pošto su ušli u Salonu, poubili građane, zauzeli onda Dalmaciju, i nastanili se posvuda, osim u primorskim gradovima, „koji im se nisu predali, nego su ostali u vlasti Rimljana, uslijed toga što su od mora živjeli“⁹⁵). Porfirogenit navodi te gradiće po imenu, i to: Dubrovnik, Split, Trogir, Zadar, Rab, Krk i Osor⁹⁶).

Za Split kaže Porfirogenit, da ga je sagradio car Dioklecijan, da je tu on sagradio dvor i mnogo palača, od kojih je većina propalo, a onih, koje i danas postoje, vrlo je malo, od kojih je biskupska palača i hram Sv. Dujma“.

⁹⁴) Toma Arch. c. XII.

⁹⁵) Const. Porph., De adm. imp. c. 30.

⁹⁶) Ibid. c. 29.

Ne vidimo razloga, koji bi nas mogli smetati da ne prihvatimo ono, što nam je Porfirogenit zabilježio. Sasvim je prirodno, da velika carska palača nije u VII stoljeću bila pusta i prazna. Znamo, da je poslije smrti Dioklecijana njegova palača prešla u vlasništvo države.

U početku V. stoljeća nalazi se u Splitu jedan „gynaecium“, t. j. tvornica sukna, nazvana „gynaecium iovenense“, a nadstojnik tog gynaecija bio je „*procurator gynaecii Jouensis Dalmatiae*“. Notitia Dignitatum zabilježila nam je tačno, da to bilo u Splitu — „*Aspalato*“. Da se tada jasno razlikovao Split od Salone, vidi se iz same Notitiae, koja spominje i salonitansku tvornicu sukna i njenog prokuratora: „*Procurator gynaecii Bassaniensis Pannoniae secundae — translati Salonis*“, dok splitskog prokuratora spominje ovako: „*Procurator gynaecii Jouensis Dalmatiae — Aspalato*“⁹⁷⁾.

Riječ „gynaecium“ znači u tekstovima IV. i V. stoljeća industrijska poduzeća, koja su pripadala caru, a u njima se tkale tkanine i šivala odijela. Iz imena ovih tvornica vidi se, da su tu radile u prvom redu žene, ali se uzimali za taj posao i muškarci. Ti su se muškarci zvali „*gynaeciarii*“. Ovi radnici, jednog i drugog spola, bili su u ropskom odnosu, „*mancipia*“. Žene „*ingenue*“, koje bi se za njih udale, postale bi „*gynaeciariae*“. Među ovim radnicima često je bilo i osuđenika, u prvom redu kršćana. Gynaeciarii bili su udruženi u korporacije, slično kao i drugi zanatlije, i nisu mogli da svoj zanat ostave, kao ni to da prihvate ponudu kojeg privatnika da dođu u njegov posao, oni su bili „*nexu sanguinis ad divinas largitiones pertinentes*“⁹⁸⁾.

Gdje je u Splitu bila ova tvornica? Iz imena tvornice „*Jouensis*“ t. j. Dioklecijanov, nema sumnje, da je ona bila u samoj Dioklecijanovoj palači⁹⁹⁾, i to u njenom sjevernom dijelu. Južni dio palače, u kojem je stanovao sam Dioklecijan i njegova porodica, gdje su bile raskošne dvorane, ostao je i nadalje takav. Tu stanovahu mnogo puta članovi carskih porodica. 424 godine stanovaše ovdje Galla Placidia, sestra cara Honorija, a i predzadnji zapadno-rimski car Julije Nepos, prognan od Orestesa iz Ravenne, nastani se u ovoj palači.

Gynaeciarii i njihovi nadstojnici postadoše stalni stanovnici Dioklecijanove palače, njihove porodice, koje su brojem rasle, uzimahu za svoje stanove sve veći dio palače prilagođujući ga svojim potrebama.

⁹⁷⁾ Notitia dignitatum ed. Seeck, Notitia occidentis 11, ed. cit. st. 150.

⁹⁸⁾ *Cod. Theod.*, X. 20, 3, 7, 16; VII., 6, 5. Lactantius, De mortibus persecutorum, 2, 1, 4; — cfr. Cagnat, Gynaecium u Daremberg-Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines II, Paris 1892, st. 1712.

⁹⁹⁾ Notitia dignitatum et administrationum omnium ed. Ed. Böcking, II. cap. X. i str. 353, 354.

Konstantin Porfirogenit kaže za stanje Dioklecijanove palače u njegovu doba, da su „još sada ostaci svjedoci stare krasote, i ako ih je dugo vrijeme upropastilo“¹⁰⁰).

Iz ovih se Porfirogenitovih riječi vidi, da Dioklecijanovu palaču nisu uništili neprijatelji nego vrijeme. To nam dokazuje i popis onoga, što je još stajalo na mjestu u Porfirogenitovo doba, iz čega se vidi, da su već tada bili uništeni oni dijelovi palače, koje je trebalo uzdržavati, ako se htjelo da ne propadnu. To su velike dvorane, čiji su krovovi i propali, a onda slijedio redovan proces, propadanje svega onoga, što je pod tim krovom bilo.

Utvrđeno je, da je na mjestu današnjeg Splita bilo još u ranije doba, za vrijeme cvjetanja grčkih kolonija Pharosa i Isse, možda još u IV., a svakako u III. stoljeću, isejsko (viško) naselje Spalatos¹⁰¹) (ili Aspalatos). To je malo naselje bilo i u doba cvjetanja Salone, ono je zabilježeno na Tabuli Peutingeriani kao Aspalato, dok Dioklecijanove palače još nije ni bilo, šta više i taj fakat nam je jedan od dokaza, da je Tabula nastala prije Dioklecijana. Njezin je praižvor nastao u prvom stoljeću, a najvjerojatnije je taj praižvor (Agrippin Orbis Pictus) sastavljen od Oktavijanova vojskovođe Agrippe. Sastavljač Tabule dodao je sva ona mjesta, koja su do njegove dobi nastala, a on ih našao pobilježena u rimskim itinerarima i piscima, pa im prema tome odredio važnost, dok je ona, koja su postojala u doba njegova praižvora ostavio kao u praižvoru (Salona sa 2 kule, Epetion sa 3, Spalatum samo naznačen)¹⁰²). Kad je Dioklecijan sagradio svoju palaču, nije dao da se poruši staro mjestance Spalatum, osim onih kućica, koje su bile na mjestu, gdje se imala da digne palača.

Da je i poslije nego je Dioklecijan sagradio svoju palaču postojalo oko nje naselje Spalatum (ili Aspalatos) imamo nepobitni dokaz u „Notitia dignitatum“.

Za velikog napada Slovena i Avara na Salonu, stanovnici Spalatumu utekoše u jaku i čvrstu Dioklecijanovu palaču. Sloveni i Avari dođoše i do Spalatumu, popališe i uništiše kuće i kućice oko palače, ali jake palače nisu mogli da osvoje. Vizantija, koja nije mogla da pomogne Salonu, mogla je da pomogne Splićanima u Dioklecijanovoj palači, čija je južna fronta bila u samom moru. Ona je njih oskrbila hranom, oružjem i vojskom, dok nije prvo uzbuđenje prošlo. Spalatum je ostao vizantijski, ograničen u prvo vrijeme samo na prostor palače, da onda — kad su se Hrvati primirili i nove domove osnovali — počne da s njima dolazi u doticaj sve više i više i to ne samo trgovački nego i rodbinski,

¹⁰⁰) Const. Porph., De administrando imperio c. 29.

¹⁰¹) Novak Grga, Hvar, Beograd 1924. str. 25.

¹⁰²) Novak G., Topografija i etnografija rim. provincije Dalmacije st. 17, 18.

tako da je, u početku IX. stoljeća, već dobar dio Splitsana hrvatskog porijekla.

Prema tome Spalatum (Aspalatos) nije osnovan poslije razorenja Salone, nego još u III., a možda u IV. stoljeću prije Hrista, u njemu ili uz njega sagradio je Dioklecijan svoju palaču, koja je Spalatumu bila tvrđava i odbrana u vrijeme kad se rušila stara Salona. Spalatum je dakle nadživio Salonu i njegovo je staro grčko-latinsko stanovništvo nastavilo i poslije propasti Salone da živi dalje u Dioklecijanovoj palači. Vjerovatno je po koji Salonitanac, komu bješe uspjelo da izbjegne na neki otok, došao docnije u Spalatum, ali jednog naseljenja puste Dioklecijanove palače od strane izbjeglih Salonitanaca, sa otoka, nikada nije bilo. To je samo legenda, koja je bila potrebna da se Splitu osigura nasljeđe stare Salone u crkvenom pogledu.

Grga Novak.
